

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

TÜRKAN ƏYYUB qızı NİYAZOVA

H.V.LONQFELLO YARADICILIĞINDA MİFOPOETİKA

HSM – 060201 – Ədəbiyyatşünaslıq (İngilis ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

Nəsir Famil oğlu Xankişiyeu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL: Henri Lonqfellounun ədəbi irsi	7-38
1.1.Şairin doğulduğu tarixi şərait və ilk ədəbi addımları	7-19
1.2.İctimai-siyasi problemlərin tərənnümü və dünyaya çıxış	19-38
II FƏSİL: "Hayavata haqqında nəğmə" poemasında mifik obrazlar ..	39-68
2.1. "Hayavata haqqında nəğmə" əsəri haqqında rəylər və fikirlər	39-46
2.2.Əsərin fəsilər üzrə məzmunu və təhlili	46-52
2.3.Əsərdə mövcud olan mifik obrazlar.....	52-58
NƏTİCƏ	69-71
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI	72-78

GİRİŞ

Bu tədqiqat işi XIX əsr məşhur Amerika şairi H.U.Lonqfelloğun yaradıcılığında mifopoetik elementlərin tədqiqinə həsr olunmuşdur.

H. U. Lonqfello yarım əsrlik bir dövrü əhatə edən yaradıcılıq fəaliyyəti ilə dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə misilsiz əsərlər bəxş etmişdir.Şair bütün yaradıcılığı boyu öz əsərlərində romantizm ideyalarını əks etdirmiş, milli ədəbiyyatın yaranması uğrunda çalışmışdır.Romantizmin digər nümayəndələri kimi H.U.Lonqfello da öz ölkəsinin işıqlı gələcəyinə inanırdı.

O,demək olar ki,ədəbiyyatın bütün sahələrində öz qələmini sınaqdan keçirmiş,lakin yalnız poeziya sahəsində ən yüksək zirvəyə qalxmışdır.Onun şeirləri öz sadəliyi və nikbin əhval-ruhiyyəsi ilə seçilir.Lonqfelloğun toxunduğu bütün mövzular yaşından asılı olmayaraq hər kəsin diqqətini cəlb edir.

Mövzunun aktuallığı.H.Lonqfello mifopoetik müstəvidə hindu xarakterini, adət-ənənələrini təsvir etməklə və bu mövzuda poema yazmaqla bu gün ABŞ ədəbiyyatının dünya miqyasında tutduğu mövqeyə müsbət təsir göstərmişdir.

Hələ uşaqlıqdan hinduların acınacaqlı taleyini görən Lonqfello “Lovel Pond döyüşü”adlı ilk şeirini hindulara həsr etmişdir.Sonrakı illərdə yazdığı “Ovçu hindu”, “Minnisinskin dəfni” şeirləri ilə də o, ideal hindu obrazı yaratmış, “Hayavata haqqında nəğmə” poemasında isə hindu əfsanə və adət ənənələrinin poetik təsvirini verməklə gözəl milli epos nümunəsi yaratmışdır.

Dissertasiya işində əksini tapmış ideyalar bu gün də öz aktuallığını itirmir.Longfelloğun təsvir etdiyi yüksək hindu mədəniyyəti 300 ildən artıqdır ki,amansızcasına məhv edilməkdədir.Hal-hazırda ABŞ-da yaşayan hinduların həm mədəni,həm siyasi,həm də iqtisadi sahədə bütün hüquqları məhdudlaşdırılıb.

Poemada hər bir dövr üçün aktual səslənən daha bir ideya duyulmaqdadır.Şair bütün xalqları,millətləri müharibələrə son qoymağa sülh içində yaşamağa çağırır.

Henri Lonqfello ədəbi yaradıcılığı boyunca təhlil etməyə çalışdığı bir çox əhəmiyyətli sosial və insani problemlər onun tərəfindən tam fərqli çözümlər və ya ən azından təqdim olunma yolları ilə oxucuya çatdırılır. Vətənpərvərlik, insansevərlik, tərəqqiyə inam kimi labüd problemlərin çözümləri Lonqfelloğun bir çox əsərlərində və əsasən də “Hayavata haqqında nəğmə”sində yeni, eyni zamanda sırf romantik bir ədəbiyyat xadiminə xas interpretasiyalarda təqdim olunur.

Bu fərqliliyi isə ona əsərdə istifadə olunan mifik elementlər verir. Beləcə, romantik şair bəşər insanının tərəqqisi və özünüdərk yolunda qazanmalı olduğu xüsusiyyətləri, kömək əlini uzatmaq, insanlara yardım etmək, xalqa yararlı olmağa çalışmaq, insanın hər bir şeyi bacara biləcəyini vurğulamaq kimi cəhətləri öz oxucusuna siraət etdirməyə və bununla da, insanların dünya görüşündə tərəqqiyə doğru hansısa dəyişikliyə nail olmağa çalışır. Bütün bu problemlər lonqfelloşayağı fəlsəfəyə görə kamil şəkildə yalnız mexanikləşmiş cəmiyyətdən və düşünmədən, məsələnin dərinliyinə varmadan yaşanan həyatdan kənarında aydınlaşdırıla bilər.

Lonqfello ədəbi irsinə aid olan əsərlərə geniş rəqəsdə diqqət yetirsək görərik ki, onlar özünün axıcılığı, musiqililiyi, və əsasən mifik hekayələrə və əfsanələrə istinad etməsi ilə seçilir. Məhz bu cəhətlər onu nəinki dövrünün həm də onilliklər sonra müasir ədəbiyyatın önəmli simalarından biri olaraq tanımağa kömək etmişdir.

Lonqfello qəhrəmanları və onların mifopoetik xarakterinin təqdimatı tədqiqi yetərinə aktual, bu gün də gündəmdən düşməyən və zamanın axarından asılı olmayaraq daima öz mühümlüyünü qoruyan məsələlərdəndir.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. ABŞ ədəbiyyatının romantizm mərhələsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yetərinə marağa səbəb olan bir ədəbi mərhələlərdəndir. Çoxsaylı tədqiqatlara və elmi- araşdırmalara rəğmən həmin dövrün ədəbiyyatı hələ də kifəyət qədər təhlil olunmamışdır. H. U. Lonqfello yaradıcılığı da belələrdəndir. Doğrudur, artıq 1971 ildə onun “Hayavata haqqında nəğmə” poeması Rəsul Rza tərəfindən tərcümə edilmişdi. Lakin ədib

haqqında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında məlumatlara yalnız son onillikdə dərc olunan məqalələrdə və xarici ölkələr ədəbiyyatı ilə bağlı dərsliklərdə rast gəlmək mümkündür.

Magistr dissertasiyasının əsas məqsədi H. Lonqfellowun yaradıcılığına dair ümumi araşdırmalar aparmaqla yanaşı həmçinin, onun “Hayavata haqqında nəğmə” poemasında mifopoetik cəhətləri təhlil etməkdən ibarətdir. Mifopoetika özlüyündə bir neçə ədəbi janrı və ədəbi yanaşmanı ehtiva etdiyindən həmin istiqamətdə araşdırmalar istər nəzəri müstəvidə, istərsə də praktik olaraq əsərlərə istinad edərək aparılacaq tədqiqatı tələb edir. Ümumiyyətlə mifopoetik konsepsiya bədii əsərdə insan və “fövqəlgüvvə” əlaqələrini onların humanizm ideyasını özündə cəmləşdirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Magistr işinin əsas məqsədi Henri Uodsvort Lonqfello yaradıcılığına nəzər salmaq, onun "Hayavata haqqında nəğmə" poemasında mifopoetik məqamların önəmliyi tədqiq etməkdir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilir:

- Dövrün mədəni-fəlsəfi həyatının özünəməxsus cəhətləri və bu uyğun olaraq Lonqfello dühasının bu kontekstdə mövqeyini araşdırmaq;
- Henri Uodsvort Lonqfellowun əsərlərində qoyulan problemlərin haradan qaynaqlanması və onların bədii əksini tədqiq etmək;
- "Hayavata haqqında nəğmə" əsərində mifik- poetiklik məqamları və onların mahiyyəti araşdırmaq;
- Poemadakı təbiət təsvirləri və onların insanda inkası kontekstində təhlil aparmaq;
- Henri Uodsvort Lonqfellowun əsərlərində təqdim olunan simvolların mahiyyətinin və bədii tutumunun açıqlamaq.

Tədqiqatın obyektı. Magistrlik dissertasiyasının obyektı XIX əsr Amerika ədəbiyyatının önəmli simalarından olan Henri Uodsvort Lonqfello yaradıcılığı və "Hayavata haqqında nəğmə" əsərinin təhlilidir.

Tədqiqatın predmeti. "Hayavata haqqında nəğmə" əsərində mifopoetika elementləri tədqiqat işində geniş şəkildə araşdırılması dissertasiyanın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın metodologiyası. Dissertasiya işində avtobioqrafik, müqayisəli, tipoloji təhlil, ədəbi-bədii mənbələrin sistemli analizi metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İlk dəfə magistr işi səviyyəsində olsa da, Henri Uodsvort Lonqfello yaradıcılığının ən parlaq nümunələrindən sayılan "Hayavata haqqında nəğmə" poeməsindəki mifopoetika və ümumiyyətlə Lonqfello ədəbi irsinə daxil olan əsərlərdə qoyulan poetik problemlər ilə bağlı ortaya çıxan məsələlər bu dissertasiya işində sistemli olaraq tədqiqata cəlb edilmişdir. Şairin "Hayavata haqqında nəğmə" əsərindəki əfsanəvi obrazlar, onların orijinal folklor nümunəsi ilə ortaq və fərqli cəhətləri, bu əsərin Amerika ədəbiyyatındakı mövqeyi məsələsinin araşdırılması və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bu problemə müraciətin səbəbləri də filoloji fikrimizin müstəvisində araşdırılır.

Tədqiqatın elmi və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işində aparılmış təhlillər, ümumiləşdirmələr və sonda əldə edilən nəticələr sonralar da müxtəlif ali məktəblərin filologiya və xarici dillər fakültəsində təhsil alan tələbələr üçün qaynaq kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Magistr dissertasiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin "Xarici ölkələr ədəbiyyatı" kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Mövzu ilə bağlı iki məqalə çap olunmuşdur. Bunlar: "Henri Lonqfello yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzusu" və "Hayavata haqqında nəğmə" poeməsində mifik obrazlar adlı məqalələrdir.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil və yarım fəsillərdən, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

HENRİ LONQFELLONUN ƏDƏBİ İRSİ

I.1.Şairin doğulduğu tarixi şərait və ilk ədəbi addımları

"İkinci inqilab" və Amerikadakı Vətəndaş müharibəsi arasındakı tarixi dönmə Amerika xalqının tarixində önəmli mərhələ olmuşdur. Bu dövr dərin ictimai problemlər, quldarlıqla bağlı gərgin məsələlər, Cənubun intensiv müstəmləkəçi yanaşmaları və Şimalın güclü reformasiyalar dönməsi kimi tarixin səhifələrinə həkk olunmuşdur.

Bütün bunların kulminasiyası kimi qüvvələrin vətəndaş müharibəsində toqquşması, və bunun nəticəsi kimi sənaye, kapitalizm və fəlsəfi yanaşmada bərabərçilik ideyalarının həsr olunmuş, birləşmiş millət formalaşır. Məhz XIX əsrin 20-ci illərindən formalaşan demokratiya anlayışı indiki anlamda dərk olunan amerikan romantizminin əsas prinsiplərinin formalaşmasına köklü təsir göstərmişdir. Ədəbiyyatda bu mərhələ Amerikanın ilk önəmli yaradıcılıq dövrü olmaqla amerika ruhunun romantik təzahürlərini özündə əks etdirir. Həmin dövrün görkəmli nümayəndələri İrvinq, Kuper, Melvil və s. kimi təhkiyyəçilər, Po, Lonqfello, Uitmen və s. kimi şairlər və bir sıra digər esse müəllifləri və tənqidçilər olmuşlar.

Amerika romantizminin nümayəndələri Vətəndaş müharibəsindən sonra da ədəbi arenadan getmədilər və onların öz oxucuları vardı. Birmənalı şəkildə demək olar ki, təşəkkül tapdıqdan sonra Amerika romantizmi 50-ci illərin ortalarına qədər yüksələn xətt üzrə inkişaf etmiş və buna görə də erkən Amerika ədəbiyyatına aid bütün nümunələr həmin cərəyanla bağlı olmuşdur. Lakin Vətəndaş müharibəsindən sonrakı dövrdə aparıcı mövqelərini əldən verən romantizm tarixin səhnəsini tərk etməmiş, H. Lonqfello, U. Uitmen və b. yaradıcılığında öz mövqelərini saxlamış, E. Dikinson yaradıcılığının geniş oxucu kütlələrinə çatdırılması ilə yenidən ədəbi aləmə qayıtmış və ən maraqlısı isə budur ki, əsrin sonlarında Qərb ştatlarında yaranmaqda olan ədəbiyyatda aparıcı mövqedə olmuşdur. Bu isə deməyə əsas verir

ki, Amerika ədəbiyyatında romantizm müəyyən mövqeyini əsrin sonuncu 10 illiyində qoruyub saxlaya bilmişdi (2, 88).

Ümumi yanaşmada həmin dövrdə ədəbiyyat öz romantik ruhu və forması ilə fərqlənirdi. Əsasən Lonqfellowun, Holmsun, Braytın yaradıcılığında mənəvi keyfiyyətlər ön plana çəkilirdi. Sözü gedən mərhələdə abolisionizm, Cənub cəmiyyətinin problemləri və s. bu kimi mövzular müzakirəyə qoyulmuşdur. Prof. A. Z. Sabitova özünün “Amerika Romantizmi: Təşəkkülü, inkişafı və özəllikləri” adlı kitabında qeyd etmişdir ki, “Amerika romantizminin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri onda dünyanın heç bir ədəbiyyatında mövcud olmayan abolisionist ədəbiyyatın olmasıdır ki, bu da bilavasitə Amerika gerçəkliyi ilə sıx bağlıdır. İstiqlal müharibəsindən sonra quldarlıq ləğv edilmədi, köləlik hələ də davam edirdi. Ən demokratik konstitusiyaya malik ölkədə köləliyin qalması ilə barışa bilməyən qabaqcıl adamlar buna qarşı mübarizəyə qalxdılar. Quldarlığın əleyhinə publisistlər, din xadimləri, yazıçılar, şairlər, mədəniyyət xadimləri də öz etiraz səslərini ucaldırdılar. Amerika yazıçıları abolisionist hərəkatında olduqca fəal iştirak edir, bu mövzunu yalnız publisistik yazılarında deyil, həm də bədii əsərlərində əks etdirir, quldarlığı ifşa obyektinə çevirirdilər” (3, 64).

Amerika yazıçıları quldarlıq mövzusunda iki tərəfdən yanaşmışdır: bir tərəfdən abolisionizm, digər tərəfdən isə anti-abolisionizm mövqeyindən, bu da cəmiyyətin iki hissəyə parçalanmasına dəlalət edirdi. Özü də, əgər cənublu müəlliflərin əksəri qul həyatının “gözəlliklərini” təsvir edirdilərsə, abolisionist yazıçılar qulu özləri kimi insan edərək quldarlığı ifşa edir, insanın alqı-satqı predmetinə çevrilməsinin qeyri-təbiiliyindən danışır, qulların azadlıq əldə etmə hüququnu müdafiə edirdilər (2, 134).

Ümumiyyətlə, Amerika romantizminin hər bir nümayəndəsi ayrı-ayrılıqda bu dövr ədəbiyyatına öz tövhəsini vermişdir. Belələri sırasında Po özünəməxsus bədii yanaşma formalaşdırmış, təqribən əlliyyə yaxın şeirində simvolist üslubu tətbiq etmişdir, digərləri isə Avropa bədii ədəbiyyatından bəhrələnərək vətəndaş müharibəsi öncəki Amerika ədəbiyyatını fərqli istiqamətdə zənginləşdirmişdilər. Uitmən ələlxüsus XIX əsrin 50-ci illərinə təsadüf edən yaradıcılığı dönəmində

amerika ədəbiyyatında formaca sadə, məzmunca romantik olan demokratiya və bərabərçilik ideyalarını təlqin edən əsərləri ilə ədəbiyyat tarixində öz dəstixətti ilə seçilmişdi. Bu cür ədəbiyyat xadimlərinin sırasında Emerson, Fuller və başqaları kimi yeni İngilis transendentalistlərindən bəhrələnərək həmin əsrin 50-ci illərində yaradıcılığında simvolizm cərəyanının ideyalarını birləşdirən Melvil, Harit Biçer Stou və başqalarının da adını qeyd etmək önəmlidir. Məhz bu dövrdə Edqar Allan Po kiçik həcmli hekayələrdə dərin sosial mövzuları inikas etdirdiyi bir zamanda, İrvinq geniş həcmli ədəbi formalardan istifadə etməklə şahidi olduğu problemləri öz əsərlərində canlandırmağa çalışmışdır.

Artıq Vətəndaş müharibəsinin sonunda Amerikada yeni cəmiyyət, yeni vətəndaşlıq anlayışı formalaşır, bu isə öz növbəsində yeni ədəbiyyat, yeni yanaşmalar, daha vicdanlı və dürüst ədəbiyyat tələb edirdi. Ümumiyyətlə, isə Amerika ədəbiyyatının bu mərhələsi möhtəşəm ədəbi yeniliklər, fərqli və eyni zamanda, təkrarolunmaz bədii nümunələr dövrü kimi yaddaşlara həkk olunmuşdur.

Amerika ədəbiyyatının romantizm mərhələsinin ən ümdə nümayəndələrindən biri də Lonqfello olmuşdur. Görkəmli ədəbi xadim Henri Uodsvort Lonqfello (Henry Wadsworth Longfellow) yaradıcılığı nəinki konkret olaraq Amerika, həmçinin dünya ədəbi səhnəsində önəmli mövqelərdən birini tutur. O 1807-ci ilin fevral ayında daha sonralar Mançester adlandırılan Portlandın Mayn şəhərində Stefen Lonqfello və Zilpa Uadzvorsun ailəsində anadan olmuşdur. Onun atası vəkil vəzifəsində çalışmış, ana babası isə Amerika İnqilabı zamanı general rütbəsini daşımış və daha sonralar Konqres üzvü olmuş Peleg Uarduors idi. Ona, doğumundan üç il öncə Tripoli döyüşündə vəfat etmiş dayısı Henri Uadzuorsun adı qoyulmuşdu. Henri Lonqfello ailədəki səkkiz uşaqdan ikinci idi və mənşədə onlar əsl ingilis şəcərəsi sayılırdılar. Onlar Yeni İngiltərədə 1600-cü illərdən yaşayırdılar. Üç yaşından artıq təhsil almağa başlayan Lonqfello altı yaşında ikən özəl Portland akademiyasında göndərilir. Bu illər ərzində o latın dilini mükəmməl öyrəmiş və akademiya da kifayət qədər çalışqan bir tələbə kimi yadda qalmışdı. Məhz həmin illərdə o, "Robinzon Kruzo" və "Don Kixot" əsərləri ilə

tanış olmuş və onun ədəbiyyata olan marağını artırmışdı. Onun ilk şeiri dörd sətirlik vətənpərvərlik və tarixi mövzuları əhatə edən "Lovel Pondun döyüşü" ("The Battle of Lovell's Pond") şeiri olmuşdur. Ədib onu Portlandda "Gazette" nəşriyyatında noyabr ayının 17-si 1820-ci ildə nəşr etdirmişdi. Döyüşdə vəfat edən döyüşçülər üçün kədərlənən şairin melanxolik notlar üzərində qurulmuş həmin ilk şeirini Lonqfello "Henri" təxəllüsü ilə təqdim etmişdi. 1822-ci ildə on beş yaşında ikən Bodvin universitetinə qəbul olur. Bu illər ərzində qazandığı həyat təcrübəsinin nəticəsi olaraq, şairin atasına yazdığı məktubdan aşağıdakı sitatı gətirmək olar: "...Mən demək olar tamamilə arxayınam ki, mən nə zamansa tanınsam bu ədəbiyyat sahəsində istedadımı təkmilləşdirdiyim üçün baş verəcək" (I am almost confident in believing, that if I can ever rise in the world it must be by the exercise of my talents in the wide field of literature) (12, 82) . Həmin illər ərzində o əsasən müəllimi professor Tomas Koqsvell Afamin təkidi ilə bir sıra qəzet və jurnallarda öz qısa nəzm və nəsr əsərlərini nəşr etdirir. 1824-cü ilin yanvarından 1825-ci ildə Kolleci bitirənədək o artıq qırxadək kiçik həcmli şeirlər yazmış olur. Bunların arasında iyirmi dördü onun Bostonda yaşadığı müddətdə "The United States Literary Gazette"də nəşr olunmuşdu.

Prof. Q. Quliyev özünün "Xüsusidən ümumiyyə" adlı kitabında Lonqfello onun həyat və yarıcılığı barədə qeyd edərkən bildirmişdir ki, 1839-cu ildə 29 yaşlı gənc Longfello məşhur Harvard universitetində yeni dillərin professoru vəzifəsini tutdu. Onun yeni Avropa ədəbiyyatı ilə bağlı oxuduğu mühazirələr tədris etdiyi fəndən dərin məlumatla malik olduğundan xəbər verirdi. Lakin onun dərsləri tələbələrdə yeni Avropa ədəbiyyatı haqqında sistemli biliklər formalaşdırmaqdan daha çox, onların dünyagörüşünün formalaşmasına xidmət edirdi. Bundan əlavə Lonqfello ədəbi tənqidçi keyfiyyətlərinə malik deyildi. Onun "Süfrə arxasında söhbətlər" əsərində deyilirdi ki, "İlk dövrlərdə tənqid xeyirxahlığı ifadə etməyə xidmət edirdi və əsərin çatışmazlıqlarından daha çox onun gözəlliklərini nəzərə çarpdırmaq məqsədi güdürdü. İnsanın təbiəti tənqidi

qeybətə çevirdi. Bu, Prokrustun yaramaz ürəyinin yuxu üçün nəzərdə tutulmuş, bu dincəlmə simvolu olan yatağı işkəncə alətinə çevirməsinə bənzəyir.” (8, 290).

Longfello bildirirdi ki, ədəbi tənqid ilk öncə gözəllikləri göstərmək üçün ifadə vasitəsi olunmuşdur daha sonra ədəbi tənqidin formalaşması dönəmində ədəbi əsərin ən gözəl nümunələrini, gözəçarpan üslub xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq üçün istifadə olunurdu. Daha sonra isə insan xisləti, insan təbiəti onu daha mənfi tərəfləri, çatışmazlıqları üzə çıxarmağa məcbur etmişdi və beləliklə ədəbi tənqid öz ilkin funksiyasını itirmişdi.

“İlk əvvəl tənqid əsərin çatışmazlıqlarından çox, onun gözəlliklərini vurğulamaqla ona qarşı olan xoşməramlı münasibəti qeyd edirdi, - kimi o sonralar “Masaətrafi söhbətlər”ində qeyd edirdi. – İnsanın təbiəti tənqidi acıqlı sözlərə çevirdi(...). (Первоначально критика служила для проявления благожелательности, подчеркивая не столько недостатки произведения, сколько его красоты- писал он позднее в «Застольных беседах».- Природа человека обратила критику в злословие(...).) (10, 120).

Professor həmçinin qeyd etmişdir ki, “öz həyatında Longfello bir – birinə əks iki istiqamətdən çıxış edirdi: bir tərəfdən o özündən sonra dünyada iz qoyub getmək, şan – şöhrət sahibi olmaq arzusunda idi, digər tərəfdən də həyatını qədim kitabların içində qurdalanmaqda, düşüncələrdə və xatirələrdə keçirmək istiyirdi. O, çox gənc yaşlarında bunun ancaq poeziya vasitəsi ilə mümkün olduğunu başa düşdü. Harvardda professor vəzifəsi isə əslində bu istəklərin heç birinə cavab vermirdi. Buna görə də Longfello 1854 cü ildə professor vəzifəsindən imtina etdi; o bu iki ekzistensial istəyinin yalnız poeziyanın kontekstində həll oluna biləcəyini güman edirdi” (8, 290).

Ömrünün müəyyən çağında o başa düşdü ki, poeziya çox asanlıqla onun adını əbədiləşdirə bilər və o amerikan ədəbiyyatında faktiki olaraq peşakar şairə çevrildi. 1842-ci ildə sənətkarın “Balladalar və digər şeirlər” kitabı nəşr olundu. 1843-cü ildə Longfello “Gecə səsləri” adlı ilk şeirlər toplusunu nəşr etdi.

Tətqiqatçılar haqlı olaraq göstərirdilər ki, sənətkar öz dünya görüşü mövqeyindən daha çox müxtəlif oxucu təbəqələrinin zövqünü nəzərə almağı üstün tutur. Bu baxımdan “ Excelsior ” şeri xüsusi ilə diqqəti cəlb edir: bu əsərdə təsvir olunmuş gənc oxucunun arzusundan aslı olaraq ilham pərisini özünküləşdirməyə can atan şairin, bankın direktoru olmaq arzusunda olan mühasibin arzularını eyni səviyyədə ifadə olunurlar. Bu cür şerlər öz qeyri müəyyənlikləri ilə inkişafa doğru can atan hələ öz yolunu dəqiq müəyyənləşdirməmiş gənc amerikan xalqının əhval ruhiyyəsinə uyğun gəirdilər. Və buna görə də qısa zaman kəsində oxucuların rəğbətini qazana bildilər.

Heç də təsadüf deyildir ki, bu iki topluya daxil edilmiş şeirlər o qədər məşurlaşmışdı ki, onların demək olar ki bütün misraları zərb – məsələlərə çevrilmişdilər. Bu hər şeydən əvvəl onunla bağlıdır ki, sənətkar amerikalada hələ heç kimə məlum olmayan burada məskunlaşmış insanların kor – koranə axtardığı dəyərləri təcəssüm etməyə nail ola bilmişdi.

Oxucuların rəğbətini qazanması Lonqfelloyu yeni – yeni yaradıcılıq uğurları qazanmağa sövq etdi. Belə ki 1845-ci ildə sənətkarın “ Brüggedə qala və digər şerlər “ kitabı nəşr olundu. Bu topluya daxil edimiş “ Körpü “ , Pülləkəndə qədim saat “ , Yolun ortasında “ kimi poetik nümunələr onun yaradıcılıq sahəsində yeni uğurlarına misal ola bilərlər.

Lonqfello heç zaman zahiri həqiqətə uyğunluğa can atmır, gerçəkliyin faktlarını olduğu kimi göstərməyə bədii vasitələr ilə canlandırmağa cəhd etmirdi. Sələfi Çoserdən fərqli olaraq o, gerçəkliyin daxilinə varıb onun mahiyyətini üzə çıxarmaq məqsədini güdmürdü əksinə, oxucunu həyatın real faktlarından uzaqlaşdırırdı. Bəzi hallarda müasir mövzulara müraciyyət etməyə məcbur olan sənətkar var gücü ilə oxucunu “ zamanın əbədi axarı”na qərq etməyə çalışırdı. Belə ki, “Axşam ulduzunun məhvi ”şair iki həftə əvvəl məskunlaşdığı məkandan 50 mil aralı dənizdə həqiqətən baş vermiş faciəli gəmi qəzasını təsvir etmişdi. Lakin, bu müasir hadisəni poetik dillə təsvir etmək üçün Lonqfello ənənəvi orta əsrlər

balladasının formasını seçir.Sənətkar digər əsərlərində belə bir “qədimləşdirmək” əməliyyatına can atırdı.Qeyd etmək lazımdır ki,o dövrün sənətkarları arasında qədimliyə meyl yalnız Lonqfello yaradıcılığına xas olan bir xüsusiyyət deyildi.Bu meyli biz İrvinqin və Hotornun yaradıcılığında da müşahidə edə bilərik.Bu ümumiyyətlə romantizm yaradıcılıq metodunu səciyyələndirən cəhətdir və son dərəcə cavan olan,lakin qədim tarixə malik olmaq istəyən amerikan ədəbi-bədii fikrində xüsusilə açıq şəkildə özünü büruzə verir.Hətta romantiklərin bu ümumi meylinin fonunda da “gündəlik həyatdan qaçıb qədim dövrlərə qovuşmaq həsrətini ifadə edən Lonqfello istisnalıq təşkil edir”Onun qədim dövrlər üçün nümayiş etdirdiyi sevgini çox zaman gənclikdə systemsiz şəkildə oxuduğu romantik ədəbiyyatın nümunələri ilə,Avropaya səyahəti ilə izah edirlər (8, 291) .

Lonqfello əslində öz-özlüyündə nə Amerika ,nə də Avropa ilə maraqlanmırdı,onu yalnız keçmiş düşündürürdü.Amma bu,tarixi təxəyyülün cəsarətlə bərpa etdiyi keçmiş yox,dəyişməz,fövqəzaman,onun öz xəyallarının məhsulu olan mifik dövrüdür.Bu isə o demək idi ki,Lonqfellowun oxucuların dərin rəğbətini qazanmış kitabları o dövrdə Amerikada incəsənətlə bağlı formalaşmış təsəvvürlərlə üst-üstə düşürdülər.Amerikalıların əksəriyyəti belə hesab edirdilər ki,poeziya və digər incəsənət növləri ilə real həyat arasında heç bir münasibət mövcud deyil və dini bayramlar boş vaxtlarını keçirmək üçün iş tapa bilməyən qadınlar üçündür (8, 292) .

Əslində Lonqfello yaradıcılığı və Lonqfello həyatının professorluq dönəmi həqiqətən ziddiyət təşkil edir.Çünki o qeydlərində insanları daha mübariz olmağa səsləyir,mübarizənin çətinliklərindən söhbət edir.O, “Həyatın zənburu” əsərində qeyd edir ki,“Mübarizə içərisində yaşamaq və yaratmaq lazımdır”və bu Lonqfello yaradıcılığı ilə ziddiyət təşkil edir.Belə ki Amerika romantizminin ən böyük nümayəndələrindən olan Lonqfello heç də aktiv həyat tərzi keçirən biri deyildi,o əslində sakit bir küncdə köhnə kitablara qərq olmağı sevən biri idi.Lakin əsərlərində əsasən də “Həyatın zənburu” əsərində insanları mübarizəyə

səsləyirdi. Onun həyatının son mərhələlərində yazmış olduğu "Mənim itirilmiş gəncliyim" əsərində mübarizə əzmi özünü daha aydın göstərmişdi.

Lakin bu hec də o demək deyil ki, Lonqfello həmin ziddiyətlər içində itirdi, xeyr o, eyni zamanda həm də çox mahir həyatın nəbzini tuta bilirdi, belə ki, o, hansı dövrdə, hansı mövzuya müraciət etməli olduğunu, hansı mövzunu oxuculara hansı tərzdə çatdırmalı olduğunu çox yaxşı bilirdi. O, nəşirlərlə də rahat dil tapır və ətrafına özünü sevən çox insan toplaya bilmişdi. Lonqfello hec də həmişə poeziyaya can atmamışdır, bu onun daxili, yaxud, təbiətində olan xüsusiyyəti deyildi. İllər keçdikcə ədəbi yaradıcılığı zənginləşən Longfellowun əsərləri o qədər Amerika xalqının ruhuna təsir edir ki, onun toplularına daxil olan şeirlər get-gedə sadə insanların beyninə yazılır. Onlar hətta məsəllər kimi dildən dilə ötrülür və daha sonra müəllifin Lonqfello olduğu məlum olur (10, 122).

1856-cı ildə yazmış olduğu "Mənim itirilmiş gəncliyim" (My Lost Youth) adlı şeirində Lonqfello həmin illəri, hələ Masaçusetsdə ikən yaşadığı gəncliyini xatırlayır. Lonqfellowu hər zaman təbiət, onu əhatə edən aləmin xırda adi gözlə bəlkə nəzərə çarpmayan, diqqəti cəlb etməyən detallar cəzb edirdi. Elə bu şeirində də o gənclik xatirələrindən onun yaddaşına yazılan həmin limanı, meşələri, gəmiləri və dənizçiləri, onların gözlərindəki şairin uşaq xatirələrinə uzaq sahillərin macərələrini ifadə edirmiş kimi yazılan parıltı və əlbəttə ki, 1813-cü ildə Amerika və Britaniya dəniz qüvvələri arasındakı döyüşlə bağlı xatirələri yada salır.

O ciddi şəkildə yaradıcılığa "Gecənin səsləri" (Voices of the Night)(1839) və "Balladalar və digər şeirlər"(Ballads and Other Poems)(1841) adlı toplularla başlamışdı. Ədib 1882-ci ildə vəfat etmişdir.

Ümumiyyətlə, Lonqfello yaradıcılığına aid olan əsərlər özünün axıcılığı, musiqililiyi, və əsasən mifik hekayələrə və əfsanələrə istinad etməsi ilə seçilir. Məhz bu cəhətlər onu nəinki dövrünün həm də onilliklər sonra müasir ədəbiyyatın önəmli simalarından biri olaraq tanımağa kömək etmişdir. Bununla belə, bir çox cəhətlərinə görə müəllif ədəbiyyatşünaslar tərəfindən kəskin tənqid atəşinə də

tutulmuşdu. Bu cəhətlər arasında ən önəmliləri müəllifin əsasən avropasayağı üslubu təqlid etməkdə və xüsusilə geniş kütlələrə müraciətli əsərlər yazmaqla tənqid olunurdu.

Ədib yaradıcılığı boyunca müxtəlif səpgili mövzulara müraciət etmişdir. Onun "Gecənin himni" ("Hymn to the Night") adlı əsəri öz tərzini və ifadə etdiyi mövzu baxımından xüsusi mövqe tutduğu halda, məsələn, şairin "Dənizin sirri" ("The Secret of the Sea") adlı nəzm əsərində tamamilə fərqli, axıcı üslub vasitəsi ilə ötüb keçənlərlə bağlı hissləri paylaşır. Başqa bir əsərində "Kilsə qapılarında tez-tez gördüyüm" ("Oft Have I Seen at Some Cathedral Door") isə Lonqfello tamamilə başqa üsluba və mövzuya baş vuraraq Dantenin "İlahi komediya"sından etdiyi tərcüməni təqdim edən sonetdir. Şair üçün bunun fərqli cığır olmasına baxmayaraq məhz bu sonet Lonqfello ədəbi irsində özünəməxsus yer almış parçalardandır.

Henri Uodsvort Lonqfello bir amerikalı şair kimi dövrünün və eləcə də sonrakı dövrlərin ən tanınmış nümayəndələrindən olmuşdur. Onun hələ sağlığında ikən yetişdiyi zirvə o Birləşmiş Ştatlarda o zamanlar təkrar olunmaz bir məqam hesab olunurdu. Müəllifi olduğu "Pol Riverin sərgüzəşti" ("Paul Revere's Ride,"), "Evangelina" (Evangeline), "Həyatın Zəburu" (A Psalm of Life), "Hayavata haqqında nəğmə" (The Song of Haiwatha) əsərlər ona xalqın mədəni həyatında möhkəm yer almağa kömək oldu və həmin mədəniyyətin ictimaiyyətdə, məktəblərdə, formalaşmasında əvəzsiz tövhə verdi.

Qeyd olunanlardan da aydın olduğu kimi Henri Uodsvort Lonqfello Amerika ədəbiyyatı tarixində ən məşhur şairlərindən olmuşdur. O, Pol Rivers haqqında əsərini hadisələrin cərəyan etdiyi vaxtdan 95 il sonra qələmə almışdı. Şahidi olduğu hadisələr Lonqfello əsərlərində öz inikasını tapmaya bilməzdi. O dövərdə Azadlıq müharibəsi xatirələrindən silinməyə başlamışdı və cəmiyyət gərginləşməkdə olan Amerika vətəndaş müharibəsi əsas müzakirə mövzusu idi. Amerika tarixinin gərgin mərhələləri olan həmin vaxtlarda vətənpərvərlik

hisslərinin aşılmasına böyük ehtiyac duyulurdu ki, Birliyin bağları qırılmasın. Bu məqamda ədibin mövqeyi əsasən siyasi zəmində qurulurdu. O, oxucularına sələflərinin qoymuş olduğu həmin dövlətin nəyin bahasına qazanıldığını, quldarlığın aradan götürülməsi üçün neçə-neçə qurbanlar verildiyini xatırlatmağa çalışırdı. Öz oxucularının diqqətini cəlb edə bilmək üçün ədib öz epik nəzmini ahəngdar musiqili üslubla birləşdirməyə çalışmışdı. Lonqfello qəhrəmanları oxucuları ruhlandırmağa, canlandırmağa köklənmişdi.

Demək olar ki, on doqquzuncu əsr boyunca Lonqfello bu şeiri tarixi dəyərini itirməmiş və 1775-ci il aprel ayının 18-də baş verənləri özündə parlaq şəkildə ifadə etdiyinə görə bir çox sonrakı dərslərlərin baza materialına çevrilmişdi. XX əsr boyunca bir sıra digər ədəbiyyatçı və hətta tarixçilər belə həmin tarixi hadisənin daha obyektiv və izahlı təsvirini verməyə cəhd göstərmişlər. Onların bir çoxu əsərin bədii təxəyyül nümunəsi olan hissələrinin dəyərini azaltmağa şeirdəki romantik səhnələrin əhəmiyyətsizliyini qabartmağa çalışmışlar. Lakin, bütün bunlara rəğmən Henri Uodsvort Lonqfello şeiri hər bir amerikalının yaddaşına yazılmış və beləcə milli əfsanəyə çevrilmişdir. Bu əsər vətənpərvərlik rəmzi və Amerika mədəniyyətinin azadlıq simvolu hesab olunur. Əsərdə ədib qeyd edir:

"Çətin indi elə kəs tapsın ki,
həmin ili və günü xatırlaya." (Tərcümə bizimdir—N.Türkan) .

(hardly a man is now alive
who remembers that day and year) (80).

Və bununla da, şair vətəndaşlarda vətənpərvərlik hissələrinin dirçəlməsi ümidini ifadə edir. Elə əsərin ilk sətirlərindən müəllif tarixi xronik deyil, əsər yazmaq niyyətində olduğunu bildirir. Həmin əsərin əsas süjeti müəllifin niyyətinə görə Riverin individuallığını, vətənə bağlılığını, və azadlıq uğrunda mübarizəsini göstərəcək müstəqillik hekayəsi olmalı idi. Bu əsərdə ədib istədiyinə nail olar və yaşamış olduğu Masaçuses ərazisində belə güclə tanınan yerli qəhrəmanı xalq qəhrəmanına onun qəhrəmanlıq simvoluna çevirə bilir. Onun yaratmış olduğu

River obrazı əfsanəvi bir obraza çevrilir və yaddaşlara yazılır. Baxmayaraq ki, bu əsərdə Lonqfello milli amerikan mifologiyasını yaratmağa çalışır, lakin buna nail ola bilmir, hiss olunur ki, bu miflər xalq düşüncə tərzini və dünyaduyumunu ifadə etmirlər və sənətkar təxəyyülünün məhsullarıdır (8, 292).

Pol Riversdə də əsil Amerika tarixi əks olunmamışdı, o da müəllif təkkiyəsindən süzülərəkdən əmələ gəlmişdir, amma hər halda, Amerika tarixini ifadə edə biləcək əsərdə tarixdən götürülmüş hissələr müşahidə olunur (10, 1978).

Lonqfello irsi həm də varisi olduğu ənənələrin və onlara qarşı olan münasibətlərin də mülayimləşməsinə kömək etmişdir.

İstər lirik, istərsə də epik janrda yazılmış əsərləri, müraciət etdiyi və ustalıqla əsərlərində tətbiq etdiyi fərqli forma və tərzlər, yetərincə məhsuldar və əhəmiyyətli dərəcədə önəmli olan Avropa ədəbiyyatı nümunələrinin tərcümələri, bütün bunlar Lonqfellounun həyat keşməkeşləri və şəxsi faciələri rakursundan nəzərə alındıqda daha fədakar və əhəmiyyətli görünür. Lonqfellounun birincilər sırasında avropa ədəbi ənənələrini amerika dünyagörüşünə tanıtməsi, romantik cərəyanın nümayəndələri sırasını öz oxucu kütləsi ilə əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirməsi kimi cəhətlər müasir dövrümüzdə onunla bağlı tədqiqat və araşdırmaları önəmli edir.

Hələ, 1822-ci ilin payızında Bodvin Kollecinə gəldiyi zaman buranı balaca, ətraf aləmdən kənar, ənənəvi tədris proqramı olan bir tədris məktəbi kimi tanıdı. Buradakı tədris qaydaları və məhdud kitabxanasından çox buradakı ədəbi birliklərdən zövq alırdı. O, kollecın nüfuzlu birliklərinə qoşularaq özü üçün həyatının bu dönəmində daha ambisiyalı məqsədlər qoydu. Üzvü olduğu cəmiyyətdəki debatlarda iştirakı, amerika və dünya ədəbiyyatının nümayəndələri barəsində qeyri-rəsmi müzakirələr qətiyyətli gənc Henrini fəaliyyətə təhrik edir və həmin xüsusiyyət illər sonra yenə də onun yaradıcılığında büruzə verir. Amerikanın aylıq jurnalı "Portland Advertayzer" (Portland Advertiser) və

Birləmiş Ştatların ədəbi qəzetində dərc olunan şeirləri, məqalələri, skeçləri və digər ədəbi nümunələri bu gəncin yetənəkli qələmindən xəbər verirdi.

Bodvində keçirdiyi illər ərzində qazandıdığı bir sıra keyfiyyətlər və formalaşan dünyagörüşü ədibin sonrakı həyatında əvəzsiz iz qoydu. Artıq bu illərə təsadüf edən yaradıcılığının erkən mərhələsində ikən yazdığı əsərlərində və məqalələrində Yeni İngiltərə mədəniyyətinin materialist pragmatizminə qarşı çıxmışdır. Lonqfelloğun bu tərzdə yanaşması gələcəkdə yaradıcılığının zirvəsi hesab olunacaq "Hayavata haqqında nəğmə" (Song of Haiwatha) əsərində 1855-ci ildə ingilis müstəmləkəçisi ilə "şimali amerikalının yerli sakinləri" adından təqdim edilən dialoqu elə həmin mövzuya həsr olunmuşdur.

Hələ kollecə qəbul olarkən atasının peşəsini davam etdirmək üçün təhsilini artıracağı güman edilən Lonqfello hüquq peşəsinə yetərinə maraq göstərmir. Elə bu səbəbdən də, ədəbiyyat və müasir dillər üzrə bir ili daha təhsilini təkmilləşmə mərhələsi keçdiyi müddətdə o, ədəbiyyat sahəsində öz qələmini sınağa başlayır. Və tale Lonqfelloya daha bir şans qismət etdi. 1825-ci ildə xanım Ceyms Bodvin, kollecinin adının ithaf olunduğu şəxsin həyat yoldaşı min dollar civarında təqaüd elan edir. Təqaüdü əldə edib bilməsi üçün göstərilən şərt müasir dillərin tədqiqi istiqamətində professorluq dərəcəsinin müdafiəsi olmalı idi. Elə məhz həmin il də, Lonqfello Horatsinin "Oda"sını tərcümə etmişdi, və bu da onun atasının dostu eyni zamanda kollecinin məsul şəxslərindən olan biri tərəfindən oxunmuş olduğundan Lonqfello həmin təqaüdə layiq görülür. Beləcə 1825-ci ildə gənc tədqiqatçı Avropaya Roman dillərinin araşdırılmasına yola düşür. Harvard universitetindən olan Corc Tiknorun məsləhətinə əməl edərək Lonqfello fransız, ispan və italyan dilləri sırasına alman dilini də əlavə edir. 1826-cı ilin mayından başlayan və üç il boyunca davam edən səyahətlər müddətində ədib Nyu Yorkdan başladığı yolunu müxtəlif avropa şəhərlərində və şəhərkənarlarında davam etdirir, Paris, Madrid, Roma kimi şəhərlərdə ayrı-ayrı ailələrdə yaşayaraq avropa mədəniyyətini daxildən, özəyini təhlil və müşahidə etmək imkanı əldə edir.

Bu dövr sözsüz ki, onun yaradıcılığında əvvəzolunmaz bir təcrübəyə çevrilir. Və bu təcrübə yalnız dil bilgilərinin təkmilləşməsi üzərində deyil, həm də, gələcək ədəbi irsində müşahidə olunacaq əsərlərdə istifadə edəcəyi mövzulara da böyük təsir etmişdi. Bu müddət ərzində Lonqfello Cənab Tiknorun məsləhəti ilə Qottingen Universitetinin şəhərciyində bir müddət qalmalı olur, belə ki, daha öncəki araşdırmalarında dah dağınıq, sistematiklikdən kənar, daha çox hissələrə qapılan ədib burada öz fəaliyyətinə ardıcılıq və sistemlilik verə bilir. O, İspaniyadakı səfəri müddətində Voşinqton İrvinqlə tanış olur, beləcə irvinqsayağı ədəbi üslub ona böyük təsir göstərmiş olur. Bir müddət avropada yaşadıqdan sonra doğma yurdla bağlı hisslər və ən əsası ədəbiyyata bağlılıq onu Avropa ilə bağlı materiallar sırasında Yeni İngiltərəyə onun sakinlərinə və onlarla bağlı hekayələrə həsr olunmuş skeçlərini çap etdirməyə vadar etdi. Ümumiyyətlə, 1834-cü ildə çap olunmuş "Goslinn Grindən olan balaca insanın sehri hekayəsi" ("The Wondrous Tale of a Little Man in Gosling Green,") 1833-1834-cü illərə təsadüf edən "Dənizin o tayına səyahət" ("A Pilgrimage beyond the Sea") və 1831-1833-cü illərdə işıq üzü görmüş "Ustad" ("Schoolmaster") adlı əsərlər Henri Lonqfellounun yaradıcılığının erkən mərhələsinə aid edilir.

I.2.İctimai-siyasi problemlərin tərənnümü və dünyaya çıxış

1832-ci ildə Ser Filip Sidneyin "Şeiriyyatın müdafiəsi" adlı nəşrinə həsr olunmuş məqaləsində Lonqfello özünün Amerika ədəbiyyatına dair fikirlərini əsk etdirir: "millətin həqiqi möhtəşəmliyi onun ərazisinin genişliyində, meşələrinin sıxlığında, çaylarının gurultusunda, dağlarının ucalığında, səmasının gözəlliyində deyil; əsl dəyər onun düşünən qüvvəsində, onun mənəvi aləminin ucalığında, dərinliyində və saflığındadır. " ("the true glory of a nation consists not in the extent of its territory, the pomp of its forests, the majesty of its rivers, the height of its mountains, and the beauty of its sky; but in the extent of its mental power,—the majesty of its intellect,—the height and depth and purity of its moral nature.") (61, 93). Ədibin Amerika ədəbiyyatına dair məqalələri sırasına 1837-ci ildə yazılmış "İkinci dəfə söylənən hekayələr" ("Twice-Told Tales ") (1837) yazısı da aiddir.

Sonrakı illərdə daha çox həyat hekayələri və dəyişikliklərindən təsirlənərək yaradıcılığında fərqli mövzulara müaciət edən Lonqfello 1838-ci ildə "Həyatın Zəburu" (A Psalm of Life) əsərini yazır. Burada ədib mütəəssir olduğu hissələrini və ətalətə baş əymədən mübarizəni davam etdirəcəyini vurğulayır. Şeirdəki "Yaşadığınız gerçəklikdə hərəkət edin - İrəliləyin!" (Act,—act in the living Present!) (13) ifadəsi Lonqfelloğunun həyata bağlılığını,

"Taleyiniz nə olursa olsun,

Uca olun və bunu edin." (Tərcümə bizimdir—N.Türkan)

(Be up and doing,

With a heart for any fate.) (76)

kəlməsi isə onun iradəsini əks etdirir. Doğrudur, bu dövrdə yazılan şeirlər müəllifinə heç bir tanınma gətirmir. Avropaya ikinci səyahətindən sonra özündə cəsarət toplayıb uğursuz "zəburdan" sonra yenidən ədəbi fəaliyyətə başlayan Lonqfello onun davamınca "Kəndli və güllər" ("The Reaper and the Flowers"), "Ulduzların işığı" ("The Light of Stars"), "Mələklərin addımları" ("Footsteps of Angels") and "Sona çatan ilin gecə yarı müsafirləri" ("Midnight Mass for the Dying Year") əsərlərini yazır. Bu şeirlərini ədib 1839-cu ildə "Gecənin səsləri" (Voices of the Night) başlığı altında toplayır. Bu toplu şairə uğur gətirir və 1842-ci ildə "Balladalar və digər şeirlər" (Ballads and Other Poems) toplusu ilə davam etdirir. Burada "Dəbilqəli skelet" ("The Skeleton in Armor") və "Dan ulduzunun axması" ("The Wreck of the Hesperus") adlı şeirlərini cəmləyən Lonqfello onları daha çox təhkiyyə məzmunu ilə zənginləşdirir. Adı çəkilən bu iki şeirlə yanaşı növbəti topluda "Bləksmis kəndi" ("The Village Blacksmith,") və romantik üslubda yazılmış "Excelsior" adlı nəzm əsəri də yer almışdı. Amerika məvhumunu özündə ehtiva edən bir çox əsərləri kimi "Dəbilqəli skelet" ("The Skeleton in Armor") şeirində də ədib orta əsrlər skandinaviya döyüş nəğmələri ilə Yeni İngiltərənin antik ədəbi nümunələri arasında paralellər aparır.

1842-ci ildə baş tutan Avropaya artıq üçüncü səyahəti dövründə Lonqfello bu zaman peşakar maraqlarlardan çox şəxsi sağlamlığı ilə əlaqədar məsələlərlə

məşğul olur. Lakin bütün bunlara rəğmən ədəbi fəaliyyətini davam etdirən şair Almaniyada qaldığı dövrdə "Mezzo Kammin" ("Mezzo Cammin") sonetini qələmə alır. Burada qeyd etdiyi,

"Həyatımı yarılayıb və geridə qoydum
illər məndən uzaq düşür beləcə.
Nəğmələrdən uca bir qala tikmək
gənclik xəyalım gerçəkləşmədi hələ." (Tərcümə bizimdir—N.Türkan)
*(Half of my life is gone, and I have let
The years slip from me and have not fulfilled
The aspiration of my youth, to build
Some tower of song.) (76)*

fikri onun ədəbi fəaliyyətinin daha məhsuldar mərhələsinin başlanğıcından xəbər verir.

Lonqfello haqlı olaraq XIX əsr Amerikan poeziyasının ən gözəl sənət yazarlarından hesab olunurdu. Dante Lonqfellowun ən sevimli yazarı olmuşdur. Təsadüf deyil ki, onun tərəfindən tərcümə olunmuş "İlahi komediya"nın 3 hissənin hər birinin əvvəli və sonunda Danteyə həsr olunmuş hissələr verilir.

Lonqfellowun əsərləri rus nəşriyyatlarında 1860-cı illərdən görünməyə başlayır. 1861-ci ildə köləliyin ləğv olunması haqda əmrin verilməsindən dərhal sonra Lonqfellowun köləlik haqda şeiri Mixaylov tərəfindən tərcümə olunmuşdur. Mixaylov Nekrasov məktəbinin davamçılarından olmuşdur. O dövrdə amerikan yazıçılarının, abolisionistlərin şeirləri rusiyada məşhur idi, Mixaylov özündə Lonqfellowun şeirlərini tərcümə edərkən belə bir şey qeyd etmişdir. "Onlar dərin narazılıq hissi ilə zəngin, hələ də üzərində quldarlığın qara ləkəsini təmizləyə bilməmiş azad ölkəyə qarşı coşğun ittihamları özündə əks etdirir." (Tərcümə bizimdir—N.Türkan) (Они проникнуты гордым чувством негодования и полны горячих укоризн свободной стране, которая до сих пор не может смыть с себя черного пятна невольничества.) (11, 532). Bir qədər əvvəl 1860-cı ildə nəşr etdirdiyi Amerikalı şairlər və romantislər adlı toplusunda Mixaylov qeyd edirdi

ki, Lonqfellowun bütün əsərlərində insanlığı sevən ürək döyüntüləri hiss olunur. “Lonqfellowun bütün əsərlərində... insanlıq qarşı dərin məhəbbətlə alovlanan qəlbin döyüntüsü hiss olunur.” (*Всюду в произведениях Лонгфелло... чувствуется горячее биение сердца, полного любви к человечеству.*) (11, 532).

Almaniyada ikən Lonqfello Ferdinand Frayligrayt və Çarlz Dikenslə sıx dostluq münasibətləri qurur. Bu ədiblərin öz əsərlərində qaldırdıqları sosial-ictimai məsələlərdən təsirlənən ədib "Köləlik şeirləri" (Poems of Slavery) adlı toplusunu 1842-ci ildə doğma vətənə qayıdarkən yazdıqda bura daxil olan səkkiz əsərdən yeddisini məhz həmin mövzuya həsr edir. A. Sabitovanın “Amerika Romantizmi: Təşəkkülü, inkişafı və özəllikləri” kitabında qeyd olunur ki, tipik romantik əsər olan “Kölənin yuxusu”nda kölə yenidən özünü Afrikada şah, hökmdar görür, şirlərin nərlitisini eşidir, lakin başı üstündə şallağın vıyılması eşidilən kimi yuxusu qaçır. Şeirin sonluğu da romantik poeziya üçün səciyyəvidir – kölə yalnız ölümündən sonra azadlıq əldə edir:

Yuxu dünyasına əcəl nur saçdı—
 Bir meyit də artdı dünyada həmə.
 Azad ruh özünü bədəndən aldı,
 Gərəksiz qandala çevrildi bədən. (3, 72)

Toplunun sonuncu şeiri olan "Xəbərdarlıq" ("The Warning") əsərində “a poor, blind Samson in this land” qəhrəmanından söz açılır (76). Burada “ölkə köləliklə barışmaqda davam etsə, onu dəhşətli intiqam gözləyir” fikri səslənir. Şair Tövrət surətlərinə müraciət edərək kölələri kor Samsona bənzədir. Şeirdə deyilir:

Bizim ölkənin də var kor Samsonu,
 Qandaldadır hələ əli-ayağı;
 Amansız, dəhşətli saatda onu
 Gözləyin! Bizlərə kəsilib yağı,
 Dürlü azadlıqlar qəsrimizi tam
 Öncə başımıza uçurdu haman (3, 73).

Bu kitab aboulusionist oxucular arasında və ədibin yaxın dostu Çarlz Sampner tərəfindən məmnunluqla qarşılandı, bununla yanaşı Lonqfello Yeni İngiltərənin Köləlik əleyhinə trakt cəmiyyətinə toplunu yenidən çap etmək və pulsuz paylamaq icazəsi verir.

Bu topluya daxil olan əsərlər şairin ictimai problemələrə olan marağını tam aydınlığı ilə ifadə edirdi. Doğrudur, müəllif bu mövqeyini yaradıcılığının hər bir mərhələsində inikas etdirməsə də, bu cür əsərlər onun həmin məsələ ilə bağlı dərin mülahizələrə daldığını göstərir. Ümumiyyətlə, XIX əsrin 40-cı illərinin başlanğıcından Henri Uodsvort Lonqfello yaradıcılığı vüsət almağa başlayır və bu uzun illər davam edir.

1845-ci ildə qələmə aldığı "Avropanın şairləri və şeirləri" (The Poets and Poetry of Europe) toplusunu ərsəyə gətirmək üçün etdiyi gərgin redaktələr, tərcümələr səbəbindən gözündən əməliyyata razılaşmış olan Lonqfello hətta bu belə dayandıra bilmir. Onun həyat yoldaşı şairə ucadan oxumaqla, qeydləri aparmaq və redaktələri etməklə yetərinə kömək edir. Şairin "Springfilddəki arsenal" ("The Arsenal at Springfield") və "Pilləkənlərdəki köhnə saat" ("The Old Clock on the Stairs") adlı şeirləri də məhz onun həyat yoldaşına ithaf olunmuşdur. Bunlardan birincisi onun xahişi ilə sülh mövzusunda həsr olunmuşdur. Sözü gedən nəzm nümunələri "Bruqs zəngi və digər şeirlər" ("The Belfry of Bruges and Other Poems") adlı topluda 1845-ci ildə işıq üzü görür və 1846-cı ildə yenidən nəşr olunur. Bu topluya daxil edilən əsərlərin əksəriyyəti daha öncə Graham jurnalında çap edilmişdi. Bununla yanaşı, "Bruqs zəngi və digər şeirlər" toplusunda "Nyuremberq" ("Nuremberg"), "Norman baronu" ("The Norman Baron"), "Uolter fon der Fogelvild" ("Walter Von Der Vogelweid") adı ilə tanınmış bir çox şeirlər və eləcə də, tərcümələr də var idi.

Topluda həmçinin "Körpü" (The Bridge) kimi lokal mövzuları əks etdirən şeirlər də yer almışdır. Məsələn, adı çəkilən nəzm nümunəsində, şairin melankolik təbiəti daxili rifahı ilə qərribə vəhdətdə inikas edir. Şeirnin predmeti olan evinin yanındakı Çarlz River körpüsü onun hisslərinin güzgüsünə çevrilir. Bu şeirlər

sirasında öz mövzusunə və poetik dəyərinə görə ən məşhurlarından biri isə "Körpəyə" (To a Child) şeiridir. Bu şeirdə ədibin ilk övladına qarşı təmənnəsiz məhəbbət hissləri öz əksini tapır. Lakin onun "Dante" (Dante) adlı şeirində isə tamamilə fərqli mövzu ehtiva olunur. Bu əsər daha çox şairin yaradıcılıq yolunun daha sonrakı mərhələlərindən xəbər verir.

40-cı illərin ortalarında Lonqfello iki şairin şeirlər toplusunu çap edir. Bunlar 1845-ci ildə çap olunmuş "Kimsəsiz" (The Waif) və 1846-cı ildə çap olunmuş "Nabələd" (The Estray) kitablardır. Onların özəllikləri ondan ibarətdir ki, müəllif hər bir əsərin orijinalını oxucuya təqdim etməklə yanaşı həm də, əsərlərin müəllifləri haqqında da xüsusi məlumatla kitabını zənginləşdirməyi özünə borc bilmişdi. "1844-cü ilə işıq üzü görmüş "Gün bitdi" (The Day is Done) əsərində şair miltonsayağı və ya dantesayağı ustadlardan çox "itaətkar şair" obrazından yorulmuş oxucunun zövqünü oxşamaq üçün şair Lonqfello kimi öz məşhur şeirlərinə xas mehriban, səmimi tondan istifadə edir" (*"The Day Is Done" (1844) speaks to the comforting quiet offered the weary reader by "some humbler poet" than the Miltonic and Dantean masters—a poet such as Longfellow found himself becoming by virtue of the kindly, sympathetic tone that characterized his popular poems*) (91). Burdan belə aydın olur ki, sözü gedən əsərdə Lonqfello daha çox nəcib, incə qəlbli biri kimi çıxış edir.

Lakin zənnimizcə, Lonqfello yaradıcılığının tədqiqatımızda maraqlı olan bir mövzusu fərqli bir rəkursdan onun 1846-cı ildə çap olunmuş "Funtluq Peqas" ("Pegasus in Pound") adlı əsərində əks olunur. Burada yankilərin mədəniyyəti fərqli prizmadan təhlil edilir. Eyni tədqiqatçının digər bir mülahizəsinə nəzər salaq: "'Funtluq Peqas (1846), əskinə, incəsənətin qanadlı atını cilovlayaraq mülk kimi əlində saxlamağa çalışan pragmatik, materialistik yanki mədəniyyətinə yumoristik tənə edir." (*"Pegasus in Pound" (1846), by contrast, offers a humorous rebuke to the pragmatic, materialistic Yankee culture that confined art's winged steed and handled him as a piece of property*) (81)

Bu mövzunu yarıda buraxmayan Lonqfello üç ildən sonra yenidən həmin hadisələrə müracət edir və "Kavanağ, Hekayət" (Kavanagh, A Tale) başlığı altında nəzm şəklində yazılmış təhkiyyəsində yenidən şairin təxəyyül süzgəcindən keçmiş hadisələr Lonqfello üslubuna xas tərzdə canlanır. Əsər 1949-cu ildə işıq üzü görür. Əsərin başlığında adı əks olunmuş əsas qəhrəman liberal düşüncəli gənc yerli yeni ingilis kilsəsində çalışır. O, və iki yaxın rəfiqələr Sesiliya Vauqan və Elis Arçerin də daxil olduğu məhəbbət üçbucağının bir tərəfində durur. Lakin əsərin ana xəttini təşkil edən bu hadisələrlə paralel oxucunun diqqətini digər heç də az önəm daşımayan qəhrəman cəlb edir.

Müasiri olduğu ədəbi fikirlərin, tədris etdiyi məktəbdəki abu-havanın, və eyni zamanda ailəsində onun çiyinlərinə düşən atalıq hissənin maraqlı mozaikasını qurmağı bacaran bir qəhrəmandır. Onun ədəbiyyata olan sonsuz marağı daima sosial problemlərlə sıxışdırılır və nəhayətdə onun istedadının yetərincə qiymətləndirilməməsinə səbəb olur. Əsərdə "cilalanmamış milli ədəbiyyat bütövlükdə, yamaclar boyunca ildırım tək çaxan bir sürü camışa bənzəyir", (a national literature altogether shaggy and unshorn, that shall shake the earth, like a herd of buffaloes thundering over the prairies) (81) kimi maraqlı fikirlər səslənir və bununla da müəllif Çörçilin uğursuzluğunun səbəbini onun özünəməxsus baxış açısı ilə yanaşı amerikalıların da ədəbiyyata yetərincə diqqət ayırmamağında görür.

Lonqfello tərəfindən qələmə alınmış bu əsərlərin sırasında onun "Evangelina" (Evangeline, A Tale of Acadie) əsəri daha xüsusi mövqeyə malikdir. Onun güclü qələmə sahib olan şair kimi tanınmasında bu əsərin böyük rolu olmuşdur. Əsərin romans janrı onun həqiqi epik əsər olduğuna şübhə qoymasa da, baş qəhrəmanın sentimental təbiəti, onun itaətkarlığı və alicənablığı müəllif tərəfində elə bir ustalıqla qələmə alınmışdır ki, əsərin poetik zənginliyi bu səbəbdən yalnızca artmışdır.

Orijinal hekayədə xanımın axtarışları yalnız Yeni İngiltərədə baş versə də, Lonqfello öz əsərində bu coğrafi sərhədləri genişləndirir. Əsər bədii təsvirlərinə görə çox fərqlənirdi. Burada baş qəhrəmanın atası Benedikt Belefonteynin

"yaşadığı geniş akırlarla" ("dwelt on his goodly acres") Grand-Pre otlaklarından, Qabrielin atası zənci Beyzil Lajenesin ranço sahibi kimi azadlıq qazandığı "Luiziananın bataqlıq sahilləri" ("through the bayous of Louisiana") ərazilərində, Evanjelinanın Qabriel axtarışlarında hər cür təhlükələrə sinə gələrək dolandığı Fransa meşələrindən, qəhrəmanın nəhayət, xəstəxanada qəza qurbanlarının arasında yaralı Qabrieli tapdığı və elə oradaca dəfn olunduqları Filadelfiyadək olan təbiət mənzərələri və qəhrəmanların daxili təlatümləri ustalıqla qələmə alınmışdır.

Ümumiyyətlə, bu əsərdə britan hökmranlığının ləğvindən, Qabrielin başına gələnlərdən, və ən əsası Evanjelinanın axtarışları səbəbindən etdiyi səyahətləri, əsərin süjetinin əsas hissəsini təşkil edir, lakin maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, əsərdə əsasən heç bir qlobal konflikt yaşanmır. Ədibin öz sözləri ilə desək bu: "ümidlərini itirməyən, zənginləşdirən və səbrli edən məhəbbətdir" ("affection that hopes, and endures, and is patient") (81).

Əsərdən təqdim olunan bu sitat əslində Evanjelinanı təsvir etmək üçün şair tərəfindən təqdim olunsada, bütövlükdə əsərin statusunu da ifadə etmiş olur. Əsərdə nisbətən kəskin məqam az qala baş verəcək qovuşma səhnəsi ola bilərdi. Gecə ikən Qabrielin qayıdığı Evanjelinanın keşiş ilə birgə gecələdiyi digər birinin yaxınlığından keçir lakin, sevgililər bu zaman da bir-birindən xəbərsiz talenin qismətində qaça bilməyib ayrılırlar.

Doğrudur, ədəbi tənqidçilərin bəzi iradları ilə rastlaşan bu əsər Lonqfello ədəbi irsində özünəməxsus önəm daşısa da, və onun şöhrət qazanmasında müstəsna rol oynamış olsa da, daha sonralar Lonqfello bu şöhrətini digər dəyərli əsərləri ilə də təsdiqləmişdir. Əsər bir neçə dəfə tərcümə olunmuş və nəyinki Amerika Birləşmiş Ştatlarında, həmçinin Avropada da geniş oxucu kütləsi qazanmağa müvəffəq olmuşdu.

"Evangelina" əsəri Amerika poeziyası tarixində sadə insanların ruhunu oxşayan ən yaxşı bədii nümunə idi. Bu əsərin verdiyi uğuru müəllifin 1849cu ildə

yazdığı Kavanna əsərilə davam edə bilməmişdi. Kavanna əsəri müəllifin zəif cəhətlərini üzə çıxarmaqla yanaşı onun poeziyada daha güclü olduğunu sübut etmişdir. Lonqfellowun şah əsərləri “Hayavata haqda nəğmə”(1855) və “Maylz Stendişin elçiliyi”də (1858) Evangelina da olduğu kimi oxucuların gözəl, sadə, yatımlı mövzulara olan aclığını yatıra bilmişdi. Əsərdə təsvir olunan əfsanə və miflər haqda maraq doğuran məlumatlar oxucuların zövqünü oxşaya bilmişdi. Eyni xüsusiyyətləri “Yolkənarı Mehmanxananın hekayələr”i əsərində də görmək mümkündür. 1863-cü ildə yazılmış bu əsər Çoserin və Bakaççonun üslubunu xatırladırdı. Burada da müxtəlif ölkələrdən olan xalqların əfsanələrindən novellalarından bəhs olunurdu. Eyni zamanda Amerikadan olan nümayəndələrdə bu əsərdə diqqət mərkəzində olur. (10, 123)

"Dəniz və Alov sahillərinə ithaf" ("Dedication to The Seaside and the Fireside") adlı kitabında 1849-cu ildə Lonqfello oxucularına bu böyük diqqətə görə minnətdarlığını bildirir və qeyd edir ki:

"Əgər mənim bəstələmiş və ya söyləmiş olduğum
Hər hası fikrim zövq və ya təsəlli olarsa,
Siz mənə hər xoş kəlmə və işarətlə
əvəzini minlərlə dəfə ödəmiş olursuz." (Tərcümə bizimdir—N. Türkan)
*(If any thought of mine, or sung or told,
Has ever given delight or consolation,
Ye have repaid me back a thousand-fold,
By every friendly sign and salutation.) (76).*

Bu nəzm əsərinin adından da bəlli olduğu kimi, burada şairin həm vətəninə, həm okeanın o tayında cərəyan edən həyat hekayəsinə əsaslanır. Kitabın adında qeyd olunmuş dəniz və alov qismləri metaforik şəkildə "Driftvudda yanğın" ("The Fire of Drift-Wood") adlı şeirdə ustalıqla təsvir olunur. Topluya daxil olan bir qism əsərlər şairin avropa səfərindən, ordakı təcrübələrindən bəhs edir. Kitabdakı əsərlərin ən dəyərli qismi məhz vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış əsərlərdir.

"Gəminin hazırlanması" ("The Building of the Ship") adlı şeirdə gəmini hazırlayan ustanın bacarığının poetik təsvirləri ilə yanaşı onun qızının gözəl sevgi hekayəsindən də bəhs olunur. Lakin, daha çox simvolik mənə daşıyan bu şeirdə gəminin hazırlanmasında iştirakçı olan gənclə bu gözəl qızın qovuşması alleqorik şəkildə Birləşmiş Ştatların həmin dövəndəki tarixi vəziyyətini ifadə edir:

"Ey Dövlətin gəmisini, sən də üz!

həmin güclü və möhtəşəm Birlik boyunca!" (Tərcümə bizindir—N.Türkan)

(*Thou, too, sail on, O Ship of State!*

Sail on, O UNION, strong and great!) (81)

Rəsmi məlumatlara əsasən prezident Abraam Linkoln vətəndaş müharibəsi dönməndə bu şeirlə tanış olmuş və qeyd etmişdi ki: "İnsanları bu cür ruhlandırma bilmək möhtəşəm vergidir" ("*It is a wonderful gift to be able to stir men like that.*") (54, 112).

Növbəti onillik Lonqfello həyatında dah çox itkilərlə yadda qalmışdı. o bir-birinin ardınca əvvəlcə atasını, daha sonrakı illərdə, qardaşını və anasını itirmişdi. 1854-cü ildə görmə qabiliyyətindəki çətinliklərlə əlaqədar olaraq Harvard Universitetindəki vəzifəsindən də imtina edən Herni Uordsvort Lonqfello özünü yalnız ədəbiyyatda tapır. Hər yeni kitab, yeni şöhrət pilləsi, yeni hüdudlar demək idi.

Yeni İngiltərə təhkiyyə üslubu yazıçını yetərincə maraqlandırmışdı. Həmin illərdə Lonqfello dramatik şeir yazmağa başlayır və "Yeni İngiltərə Fəciələri" ("*New England Tragedies*") başlığı altında məhz bu əsər də yer alır. 1857-ci ilin sonuna yaxın bu əsərlərin hamısı "Mayls Standişin nəvəsi və digər şeirlər" ("*The Courtship of Miles Standish and Other Poems*") adlı topluda işıq üzünə görünür. Kitab 25 min nüsxədə satılaraq kifayət qədər məşhurlaşır və bu baxımdan yalnız "Evangelina" və "Hayavata"dan geri qalırdı. Bu illərdə qələmə alınmış lirik əsərlər sırasında "Mənim itgin gəncliyim" (*My Lost Youth*) adlı əsərini qeyd etməmək olmaz. Əsər şairin şəxsi həyatını, keçmişini inikas etdirir. Bütün bunlara rəğmən şairin 1850-ci illərdə yazmış olduğu "Uşaq vaxtı" (*The Children`s Hour*) şeiri onun

həmin dövəndə müəllifi olduğı nəzm əsərləri arasında ən xoş qarşılana əsəri olmuşdu. Ədib bu əsəri öz azyaşlı qızlarına həsr etmişdi.

1863-cü ildə ilk dəfə işıq üzü görən "Yolkənarı mehmanxana hekayələri" ("*Tales of a Wayside Inn*") adlı nəzm formasında yazılmış hekayənin birinci hissəsi çap olunur. Topluya daxil olan əsərlərin əksəriyyəti metrik vəznin fərqli formalarında yazılmışdı. Topluya daxil edilən əsərlərin bir qismi öncədən ayrı-ayrılıqda çap olunsalar da, bu nəşr sanki Çoserin "Kanterberi hekayənləri", Bokkaçonun "Dekameron"u tərzində yazılmışdı.

Bu dövəndə Lonqfelloğun fəaliyyətindəki ən mürəkkəb mərhələlərindən biri də "İlahi Komediyanı " sərbəst vəzndə tərcüməsi olmuşdur. Bu əsəri nə zamansa tərcümə edəcəyini qarşısında bir məqsəd kimi Henri Uordsvort Lonqfello hələ Harvardda Danteni tədris edərkən qoymuşdu və əsərin ayrı-ayrı hissələrinin tərcüməsini artıq 40-cı illərdə etmişdi. Bu dövəndə yazıcının yaratmış olduğı "Dante Klubu"nu da qeyd etmək məqsədə uyğundur . Kantoların tərcüməsini hələ 1864-cü ildə bitirməsinə baxmayaraq üç cildli toplu 1865-1867-ci illərdə çapdan çıxır. Bu tərcümələr günü bu gün də tərcümə aləmində yüksək qiymətləndirilir.

Yaradıcılığının daha sonrakı mərhələsində ruhunu Dante tərzilə yeniləyən Lonqfello xristianlıq mövzusuna da müraciət edir və "Qızılı əfsanə" (*The Golden Legend*) başlığı altında həmin mövzuya dair fikirlərini ifadə edən əsərini yazmış olur. Əsər üç hissədən ibarət xronikalardır. Oxuculardan mülayim rəylər eşitməsinə rəğmən şair növbəti dəfə "İlahi faciə" (*The Divine Tragedy*) əsərini 1871-ci ildə yazır. Bu əsərində o xristianlığın qayəsini izah etməyə cəhd göstərir. Əsərdəki bir çox qəhrəmanlar birbaşa "İncil"dəndir.

Ümumiyyətlə, Henri Lonqfello yaradıcılığı boyunca müxtəlif səpkili mövzulara və ideyalara müraciət etməsinə baxmayaraq, hər zaman o rakursdan kifayət qədər maraqlı yanaşması ilə seçilən əsərlər ərsəyə gətirmişdir. Bəlkə də, məhz bunun səbəbidir ki, müasir dövrümüzdə də Lonqfello ədəbi irsi, onun "Evangelina" və "Hayavata" kimi əsərləri hələ də dillər əzbəridir.

Ədəbiyyat tarixinin ayrı-ayrı mərhələlərində Lonqfello yaradıcılığı “imaginative”- “yaradıcı” olmaqdan çox “imitative”- “təqlidçi” hesab olunsa da, mahiyyət etibarı ilə öz əsərlərində Avropa və əsasən də İngilis ədəbiyyatının yazı tərzisi bədii üslubunu istifadə etməklə Lonqfello təqlidlə deyil, amerikalı ədəbiyyatını daha “kosmopolitan” etməklə məşğul olmuşdur. Riçard Henri Stoddardın Longfellowun yaradıcılığına dair 1880-ci illərdəki yanaşmasında ifadə etdiyi sözləri ilə desək, Lonqfello özünə sadıq qalaraq “o yazmağa başlayanadək ölkədə mövcud olmayan marağı gətirdi ədəbiyyata ” (*“brought a taste for a literature which did not exist in this country until he began to write.”*) (55, 104.). Öz əsərləri fərqli şəxsiyyətləri, xarakterləri, mədəniyyətləri və həyat durumlarını təsvir edən Lonqfello ədəbi irsinin nümunələri incəsənətin müxtəlif sahələrində də böyük marağa səbəb olmuşdu. Bəstəkarlar onun şeirləri əsasında mahnılar bəstələmiş, aktyorlar onun əsərlərini səhnələşdirmişdir. Yaradıcılığı boyunca Avropa ədəbiyyatının nümayəndələrinin nəzm əsərlərini tərcümə etmiş Lonqfello əsərləri sağlığında 24 fərqli dilə tərcümə olunmuşdu.

Müəlliflərin şəxsi həyat təcrübələrinə, dünyaya baxışlarına söykənərək formalaşan bir ədəbi mərhələdə Lonqfello hər bir oxucusuna qarşı mərhəmətli, nəvazişli, alicənab, dostyana davranan bir ədib kimi yaddaşlara yazıldı. Houzelsin təbili ilə desək, Longfellowun qüdrəti onun “şəxsiyyətə ümumbəşər kimi etibar etməsindən irəli gəlir” (*“courage in frankly trusting the personal as the universal”*) (85, 485). Şairin mülahizələrindəki sadəlik, hisslərindəki səmimiyyət onun yaradıcılığını təkrarolunmaz edir. Məhz bu cəhətlərinə görə onun ədəbi irsinə aid olan əsərlər ürəklərə yol tapmış, öz müasirləri sırasında Henri Uodzpord Lonqfello yaradıcılığını təkrarolunmaz etmişdir.

Mahiyyət etibarı ilə, məyusluq, dünya müharibələrinə zəmin olan tarixi şərait dövründə Lonqfello yaradıcılığı istər puritan, istər viktorian, istərsə də sentimental yanaşmadan kifayət qədər tənqidlərə məruz qalsa da, bütün bunlara sinə gələ bilmiş və həyat həqiqətlərini özünəməxsus tərzdə oxucusuna çatdıra bilmişdi.

Həmin dövəmdə bəzi tənqidçilər Henri Lonqfello yaradıcılığına məxsus metaforaları qarışıq, hətta cəfəng düşüncə tərzinin bəhrəsi kimi qələmə verirdilər. Lakin daha sonrakı dövəmdə ədəbi yanaşmalar bir qədər dəyişdiyindən yeni tənqidçilər onun yaradıcılığının bir sıra mərhələlərində aparıcı olan sərbəst vəzninə, nəğməkar üslubuna, əsərlərindəki kinayəyə, didaktik nəticələrə daha dərin araşdırmalara həsr etməklə həmin nəzm əsərlərinə yeni nəfəs vermiş oldular. Hayt Vagonerin təbirincə desək, Lonqfello öz yaradıcılığı boyunca və ələlxüsus da "Həyatın Zəburu" ("*Psalm of Life*") əsərində "həyatın hər şeyə rəğmən yaşanmağa dəydiyi məlum olsa da, əsl mahiyyət, həyatın yaşamağa layiq olmasındadır və şairlər bunun niyə belə olduğunu bilmirlər" (Tərcümə bizimdir—N.Türkan)(*though it intends to mean that life is worth living after all, what it effectively does mean is that life must be worth living but the poet can't think why*) (28, 85.).

Özünün 1855-ci ildə yazdığı "Hayavata haqqında nəğmə" adlı həmin əsərində baş qəhrəmanın "Şimali Amerikanın yerliləri"nin nümayəndələrindən birinin adından çıxış edərək ingilis mühacirləri ilə dialoqu əsərdə sujet xəttinin əsas xəttini təşkil edir. "Hayavata"da amerikasayağı ən məşhur mövzuya müraciət edən Henri yaradıcılığının daha öncəki mərhələlərində də amerikalı hindu xarakterlərinə müraciət etmişdi. Şair "Gedən buluda" ("*To the Driving Cloud*") adlı əsərini 1845 ildə yazmaqla həmin mövzuya dair ilk münasibətini bildirmişdir. Əsərin ərsəyə gəlməsində təsiri olan ədəbi- bədii təsirləri Lonqfello özü toplu şəkildə "Hindu Edda"sı adlandırmışdır.

Bu "Edda"ya poemada sezilən skandinav təsirləri, fin şifahi ədəbiyyatına məxsus "Kalevala"da da istifadə olunmuş troxaiq qafiyələnməyən vəzn daha aydın nəzərə çarpır. Əsərdə hindu əfsanələrinə xas özünəməxsus sevgi hekayəti, fəvqəl doğuluşa məxsus baş qəhrəman, digər qəhrəmanların qeyri adi keyfiyyətləri (qəhrəman cənub küləyinin oğludur, anası səmalardan yerə enmişdir və s.) kimi cəhətlər, sülhməramlılıq hissləri və düşüncələri əks olunmuşdur.

Folklor örnəklərinə, etnoqrafik, mifopoetik mövzulara üstünlük verən Amerika şairi Lonqfello türkdilli xalqların ölməz qəhrəmanlıq abidəsi "Koroğlu"

dastanına müraciət etmişdir.Ümumiyyətlə XIX əsrin ortalarından başlayaraq Avropada böyük şöhrət qazanmağa başlayır.Bu işdə böyük zəhməti olanlardan biri də Rəştdə və Gilanda rus səfiri işləmiş tanınmış polyaq şərqsünası Aleksandr Xodzko olmuşdur.O, Azərbaycandan Avropaya apardığı “Koroğlu” dastanının əlyazmasını ingilis dilinə çevirib, Londonda dərc etdirməklə (1842) eposun nəşri tarixində silinməz iz qoymuşdur.A.Xodzko eposu çap etdirərkən onun adını “Şimali İrənin yollar cəngavəri Koroğlunun sərgüzəşt və improvizasiyaları” kimi qeyd etmişdir.Bu nəşrdən 1 il sonra dastan O.Volfun tərcüməsində alman oxucularına çatdırılmışdır.Bir az sonra isə XIX əsr fransız romantizminin görkəmli yazıçılarında Jorj Sand və Adolf Brelyenin tərcüməsində fransız oxucularına təqdim olunmuşdur.Rus tərcüməçisi C.C.Penin isə dastanı 1856-cı ildə tərcümə edib çap etdirdikdən sonra onun oxucularının sayı daha da artmışdı. (9)

Böyük Amerika yazıçısı Lonqfelloğun Azərbaycan ədəbiyyatı ilə tanışlığı onun avropaya səyahəti ilə bir vaxta düşür.O, İngiltərədə olarkən A. Xodzkonun “Şimali İrənin yollar cəngavəri Koroğlunun sərgüzəşt və improvizasiyaları” əsərlə tanış olmuş və bu əsərin bir qolundakı hadisə barəsində poema yazmışdır. Longfello öz qeydlərində qeyd edir ki,o bir çox dünya ədəbiyyatı əsərləri ilə tanış olmuş,lakin heç biri Koroğlu dastanı qədər onun diqqətini çəkməmişdir.Longfello dastanın bütün qollarını nəzmə çəkmək istəmiş,lakin buna imkanı olmamışdır.(9) Azərbaycan oxucuları bu əsərlə 1928-ci ildə tanış olmuşlar. Əsəri Azərbaycan dilinə görkəmli yazıçı,dramaturq, şair Cəfər Cabbarlı tərcümə etmişdir.Dastanın 3-cü qolu əsasında yazılmış şeir öz poetikliyi ilə diqqəti çəkir.Şeirin Azərbaycan dilinə tərcüməsində də Longfelloya xas lirizm qorunub saxlanılmışdır. C. Cabbarlıdan sonra şeir ikinci dəfə orjinaldan professor Ş.Xəlilov tərəfindən çevrilmişdir. (6, 29) Lonqfello əsərdə Qıratın tərifiə xüsusi yer ayırmışdı, Şərq ədəbiyyatına bələd olan Lonqfello atın önəmini bilərək,onu müqəddəs varlıq kimi təsvir etmişdir.(4)

More than maiden,more than wife

More than gold and next to life

Roushan the Robber loved his horse.

İgidlər titrəyir duycaq adını ,

Qırat qədər sevməz heç bir qadını

Yüz gəlinə dəyişməz öz atını

İstər gözəl olsun,istər cavan hey.(Tərcümə C.Cabbarlıındır)

Henri V.Lonqfellowun Koroğluya həsr etdiyi şeirinin tərcüməsi haqqında mətbuatda məqalə getsə də (9) şeirin ingilis mətni ilə uyğunluğu və qaynaqlardan bəhrələnmə məsələsinə öləri toxunulmuşdur. H.V. Lonqfellowun Koroğludan etdiyi iqtibas həm etnoqrafik, həm də tərcümə baxımından diqqət çəkdiyi üçün əsasən C.Cabbarlı tərcüməsi üzərində dayanacağıq. Belə ki, şeiri oxuyarkən diqqəti çəkən əsas məqam Koroğlunun məskunlaşdığı yer ilə bağlıdır.Ümumiyyətlə, Lonqfello şeiri ilə dastanın üçüncü qolunu tutuşdurduqda əsərin yalnız Kürdüstan sözü istisna olmaqla olduğu kimi nəzmə çəkildiyinin şahidi oluruq. Belə olan halda Xodzko nə üçün “Türküstan” əvəzinə “Kürdüstan” işlətməmişdir? Xodzko nəşrinin ilk məclisində bildirilir ki, Koroğlunun əsil-nəsəbi Təkə-Türkmandır, yəni o,Türküstandandır. Onu da qeyd edək ki, “Koroğlu” dastanının sonunda A.Xodzko mətnin düzgünlüyünü təsdiqləsə də “ türki rəsmül-xəttində bir neçə səhv gedibdir” yazır və “Ulu Mirzə İskəndər bunu qeyd etsə də,onları düzəltməyə fürsət olmadı” deyə bildirir.

N. Nuriyevanın məqaləsində məlum olur ki, dastanın yurd hissəsi fars, şeirlər isə türk dilində yazılıb. Elə bu səbəbdən də dastanda iki ayrı-ayrı yer adlarının işlənməsi məntiqsiz görünür.Bu anlaşılmazlıq Lonqfello şeirində də öz əksini tapmışdır.Şair bir tərəfdən Trabzon və Ərzurumun ardındakı ölkədən söz açır, digər tərəfdən isə Kürdüstan ifadəsini işlədir. Şeirdə oxuyuruq :

In the land that lies beyond

Erzeroum and Trebizond?

Garden –girt his fortress stood ;

Plundered khan or caravan

Journeying north from Koordistan,

Gave him wealth and wine and food. (17,339)

Orijinalla tərcüməni tutuşdurduqda C.Cabbarlının Kürdüstan əvəzinə Kürd eli ifadəsini işlətdiyini görürük.

Ərzurumun, Trabsonun ardında

Bir ölkə var bəlli adı , sorağı.

Bir qalaca, yaşıl bağlar içində

Budur, bu da Koroğlunun durağı.

Kürd elinin xəzinəsini görənlər,

Çapılmış karvanlar, xanlar, ərənlər,

Koroğluya bac- xərac verənlər

Sansız altun verər, sonsuz talan, hey.(Tərcümə C.Cabbarlınıdır)

Koroğlunun Eyvazı oğurlayıb Çənlibelə gətirməsinə həsr olunmuş üçüncü məclisdə Koroğlunun durağı haqqında məlumat verilmir. Lakin bir qədər əvvələ ikinci məclisə nəzər saldıqda belə bir mənzərənin şahidi oluruq:

O vaxt Azərbaycan hakiminə xəbər çatdı ki, Göycəbeldə Koroğlu adlı bir nəfər yeddi yüz igid qul ilə yurd salıb. Azərbaycan hakimi Koroğlunun niyyətini bilmək üçün Göycəbelə elçi yolladı: Elçilər Cəlali Koroğludan soruşdular ki, burada yurd salmaqla məqsədin nədir? Şahın sarayı filan yerdədi, nə sözün varsa, gedib ona deyə bilərsən.Yoxsa şahın vilayətini dağıtmaq istəyirsən?!

Cəlali Koroğlu bu sözü eşitdikdə atasının vəsiyyəti yadına düşdü. Atasına tapşırılmışdı ki, İran padşahının əmrindən çıxmasın. Buna görə də Azərbaycan hakiminin elçisinə bildirdi ki, qoy vilayətin hakimi mənə bir neçə gün möhlət versin, buradan köçüb Rum vilayətinə gedəcəm.

Koroğlu yeddi yüz dəlini bir yerə yığıb türkü ilə onlara üz tutub dedi :

Səfər oldu Kürdüstana,

Bizim ilə gedən gəlsin.

Namərd girməsin meydana,

Ər badəsin içən gəlsin (14,18).

Göründüyü kimi dastanda söhbət Rum elindən gedir. Tarixə nəzər salsaq görürük ki, Bizansın bəzi Şərqi ölkələrində yayılmış adı Rumdur. Səlcuqların Kiçik Asiyanın işğalı dövründə “Rum” dedikdə Kiçik Asiya nəzərdə tutulurdu. Səlcuq və ya Konya sultanlığının digər adı Rum sultanlığı burdandır. Osmanlı türkləri Bizansı zəbt etdikdən sonra Balkan yarımadalarını Rumeli adlandırırdılar. Amerikalı şair Lonqfelloğun şeirində də bu qeyri-müəyyənlik duyulur. Belə ki, şeirdə Çənlibelin şöhrətindən, Eyvazın ora gətirilməsindən söhbət açılır. Lakin dastanda Koroğlu dəli-qoçaq, cəsur, igid kimi təqdim olunursa, Lonqfello onu “son of the road”, “bandit chief” “robber” yəni yollar oğlu, (yolkəsən) “quldurbaşı”, “oğru” deyər tərif edir.

Bizcə bu da əslində dastanın A. Xodzko tərəfindən ingiliscəyə tərcümədə verdiyi yanlışlıqla əlaqələndirilməlidir. Çünki, Lonqfello bu söz və ifadələrin sətiraltı mənasını qoçaq kimi götürdüyündəndir ki, onu fəxrlə tərənnüm edir. Amma yenə də bu söz və ifadələrin “qoçaq”, “igid”, “cəsur” mənalərini verən “brave”, “courage” sözlərilə əvəzlənməsi daha məqsədəuyğun olardı. Bu da Koroğlu haqqında Amerika və Avropa oxucularında yaranan təsəvvürü sadələşdirməzdi. Bundan əlavə yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, etnoqrafik planda verilmiş səhvə Koroğlunu aid olduğu tarixi köklərindən uzaqlaşdırır. C. Cabbarlı göstərdiyimiz kiçik fərqlərə baxmayaraq Lonqfello şeirinin məziyyətlərini saxlaya bilmişdir. (5, 90-95)

Lonqfello egzistensialist ideyalara çox meyl göstərmirdi, kompozisiyanın dağınıqlığı, yüksək emosianallıq kimi xüsusiyyətlərə rast gəlmək mümkün deyildi. Lonqfello əsərləri aydınlığı və qanunauyğun forması ilə seçilirdi. Yalancı dərin mənalılıq, üslubun qaranlılığı, dağınıqlıq kimi cəhətlər Lonqfello yaradıcılığı üçün xarakterik deyildi. O tez tez vurğulayırdı ki, poeziyanın spesifik şərhələrə və müəllif izahatlarına ehtiyacı olmamalıdır. Poeziya özü-özünü ifadə etməyi bacarmalıdır. Bununla da o göstərməyə çalışırdı ki, bədii əsər nümunəsi sadəliyi ilə seçilməlidir. Edqar Alan Po-nun hekayələrinə resenziyalar yazarkən Dostayevski qeyd etmişdir ki, müəllifin fantastik materialları, hər-halda onun amerikalı olduğuna

dələlət edir. Bununla Dostoyevski göstərmək istəyirdi ki, Amerika ədəbiyyatşünaslığının sadəlik kimi aparıcı xüsusiyyəti vardı və eyni cəhətlərə Lonqfello yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür. Lonqfello ədəbi irsinin romantik nümunələri müəyyən amerikan praktisizmi ilə ,detalların dəqiqliyi və sujetin aydınlığı ilə seçilirdilər. Lonqfello ədəbi irsinə ümumi nəzər saldıqda görürük ki, burada sistemlik və qanunauyğunluq əsas prinsipdir. Müəyyən poetik formalar mövcud idi ki, Lonqfello onlara uyğun mövzu və motivləri əks etdirməyə çalışmışdır. Məsələn :Baladalar da o ,tarixi süjetlərə müraciət edirdi, odalarda optimistik dünyaduyumu ,tarixi təkamül ifadə olunurdu. Məsələn: “Gəminin hazırlanması” odasında qədim yunan lirikasına uyğun mövzu interpretasiya olmuşdur.

Digər tərəfdən “Həyatın zəburu” əsərində o, əmək mövzusunə müraciət etmişdir və aktivliyin və fəaliyyətin apofeozu haqqında mülahizələrini göstərməyə çalışırdı. Elegiyalarında daha çox dünyadan köçmüş dostları haqqında söz açmışdır. Amerika ədəbiyyatşünaslığında ilk olaraq bu sənətə müraciət etmişdir və bu formanı öz sevimli şairlərinin poetik portretini yaratmağa həsr etmişdir. səh-8

Lonqfello ədəbi irsinin qanunauyğun cəhətlərindən biri artıq 1840-cı illərdən başlayaraq kiçik lirik formalardan daha böyük epik formalara doğru inkişaf xarakterik cəhət kimi sayıla bilər.

Lonqfello öz yaradıcılığında yalnız Amerika ədəbi mənbələrindən kifayətənmirdi, əsil romantik kimi o keçmişə müraciət etməyi düzgün sayırdı və bu halda o həm də Avropa ədəbiyyatı və tarixinə də müraciət etməyi məqsədə uyğun hesab edirdi. Özünün evropizim xüsusiyyətlərini o, daha universallığa və ümumbəşəri insan obrazının yaranmasına yönəlmiş bir addım kimi qiymətləndirirdi (11, 6).

Lonqfelloğun ilham aldığı və bəhrələndiyi müəlliflər arasında Şekspir, Servantes, Dante və Miltonun adını çəkmək olar. Lakin Lonqfello hər zaman amerikan yanaşma tərzilə fərqlənmişdir. Əlbəttə ki, həmin dövrə xarakterik olaraq

Lonqfello yaradıcılığında özünü göstərirdi ki, burda millilik deyəndə çox məhdud coğrafi mühit nəzərdə tutulurdu ki, burda lokal xüsusiyyət daşıyacaq ümumi amerikan məşabı deyil, məhz “Yeni İngilis” regionlarını aid etmək olurdu. Lakin bununla belə Lonqfello ədəbi irsinin mahiyyətində Avropa nümunəsi dururdu. Məhz Qayavata da həmin milli folklor materiallarının ifadə olunmasına baxmayaraq hər zaman universal əhəmiyyət daşıyacaq.

Bu halda Puşkinin məşhur aforizmi yada düşür. O tərcüməçiləri marifçiliyin qanadlı atları hesab edirdi. Və bu ifadə Lonqfellodan da yan keçməmişdir. Onun köməkliyi ilə 1845-ci ildə işıq üzü görmüş “Avropa şairləri və poeziyası” adlı antologiya da buna bariz nümunədi. Heyne, Tegner, Maler və başqalarının ədəbi irsindən olan tərcümələr məhz Lonqfello qələminə məxsus idilər. O, hətta 10 il ərzində “İlahi komediya”nı tərcümə etmiş və hətta Dante klubunun yaradıcısı olmuşdur. Məhz bu fəaliyyətin nəticəsidir ki, Lonqfello ədəbi irsinə daxil olan əsərlər forma və üslub tərzinə görə kifayət qədər müxtəlif, hərtərəfli və poetik texnika cəhətdən virtuoz ədəbi əsərlər hesab oluna bilərlər. Lonqfelloğunun filoloji erudisiyası ona imkan verirdi ki, o əsərlərində xüsusi çalarlardan istifadə etsin. Onun əsərlərində metamarfozlar real hadisələrlə, xüsusi şəkildə uzlaşa bilirdi.

Lonqfello poeziyasında subyektiv intonasiya çox zəifdir, onun üslubunda daha çox musiqililik, insanın ruhunu oxşama haları xarakterikdir.

Fikirlərimizi ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, Lonqfello poeziyası Amerika ədəbiyyatının romantizm mərhələsinin əsas konsepsiyalarını ifadə edə biləcək ədəbi irslərdəndir. Onun yaradıcılığı özündə bu ədəbiyyatın fərqli kriteriyalarını özünəməxsus şəkildə uzlaşdırır, onları fərqli daha humanist, vətənpərvər ruhda oxucusuna təqdim etməyə nail olur.

II FƏSİL

"HAYAVATA HAQQINDA NƏĞMƏ" POEMASINDA MİFİK OBRAZLAR

II.1. "Hayavata haqqında nəğmə" əsəri haqqında rəylər və fikirlər.

İbtidai cəmiyyətin inkişafının müəyyən mərhələsində meydana çıxan əsəri təfəkkürün dərin izləri ilə dində, etnoqrafiyada, folklorda, incəsənət də qarşılaşırıq. İnsanın təbiətindən, bioloji mövcudluqdan mədəniyyətə və sosial mövcudluğa keçməsi dövründə ilk kollektivlərin özünəməxsus məfkurəsi olan əsatir ictimai davranışın bütün formalarını ehtiva etmişdir. İlk insan birliklərinin bioloji səviyyəsindən qalxıb sosiallaşmasında əsas vasitələrdən olan əsatir tarixi proseslərlə bağlanmış və diaxronik hadisə kimi ortaya çıxmışdır. Lakin əsatir həm də bütün dövrlər üçün aktual olan universal təfəkkür tərzini, insanın mühiti və özünü dərk etmə üsuludur. Universal qavrayış növü olan əsatirdə real zaman, obyektiv tarixi hərəkət ya mövcud olmur, ya da nəzərə alınmır. Əsatir nəyinsə məzmunu və ya əksi yox, nəyisə insanla vəhdətdə qavramağa, insanın batini və zahiri arasında ahəng yaratmağa yönələn xüsusi idrak növü kimi aşkarlanır. Bu cəhət əsatirin insan psixasının dərin qatlarında gizlənən əbədi zəmin, bəşər mədəniyyətinin dəyişməz sinxronik özəyi olduğunu təsdiq edir.

Tarixilik və universallığın vəhdəti əsatirin arxaizmini və eyni zamanda daimi müasirliyini təmin edir. Əsatir dünya haqqında təsəvvürlər sistemi, müasir mədəniyyətin genetik kodu tək aşkarlanır. Əsatir sisteminin hər bir ünsürü ümumi dünya modelinin tərkib hissəsi kimi əhəmiyyət qazanır. Buna görə də hər bir xalqın "uşaqlıq" və eyni zamanda çağdaş dövrünün sosial, psixoloji, mənəvi mövcudluğunun gerçək məzmununun açılmasına zəmin yaradan əsatiri sistemin bərpası üçün onun əsas ünsürlərinin tam təfsirini vermək, ünsürlərin bir-birinə və tama münasibətini müəyyənləşdirmək lazımdır.

Erkən mədəniyyət tiplərində kainat statik şəkildə, ahəngdar, qapalı və bütöv kosmos kimi qavranıldığından tarixi zaman məfhumu olmamışdır. Hadisələr əbədi çevrədə dövr etmiş, səhifəli başlanğıc və son sezilməmişdir. Həyata sakral və estetik münasibət mövcudluğun bitkin vəziyyətdə dərkinə, mütləq nəsnelərin müşahidəçiliyinə səbəb olmuşdur. (1, 164)

Sözün geniş mənasında mifopoetika poetik bədii obrazlarda (sənətdə) mifoloji məzmunun mövcudluğunu bildirir. “Mifo” onun mifologiyaya, “poetika” isə poeziyaya, geniş mənada poetika ilə bağlılığına işarədir. Bundan başqa poetika ədəbi və estetik termin kimi onu sənətkarın yaradıcılığına, əsərə, bədii istiqamətlərə, incəsənət növlərinə, bir sözlə bədii formanın yaratdığı obrazlara yönəldir.

Mifopoetika poetikanın bir hissəsi olub sənətkarın tək miflər haqqında bilikləri deyil, dünyanın onun tərəfindən bütöv mifopoetik modelinin yaradılması və bununla əlaqədar simvollar sistemində və digər poetik kateqoriyalara əsaslanan mifik təfəkkürüdür. Mifopoetika deyəndə nəyinki “arxetip”, “poetik kosmos”, “mifologemlər” və ya mif sistemi nəzərdə tutulur, bu həmçinin xüsusi bir dünyagörüş tipidir. Və mifik təfəkkür özündə dünyanı təsvirdə qədim formaları qoruyub saxlayır. Sənətkar təməl kimi mifi təmiz halda əsərdə işlədir və beləliklə öz mifini yaradır. Kosmoqoniya və esxatologiya mifoloji təfəkkürün əsas motivləri, dramaturgiyası isə Xaos və Kosmosun mübarizəsi üzərində qurulur.

Mifik təfəkkür sənətində təbiətin işarələri və od, su, hava kimi ünsürlər, yaranış və ölüm obrazları mifopoetik hissiyyatlı sənətkarlarda mifologemlər səviyyəsinə qədər ucala bilir. Mifopoetika mif anlayışı ilə sıx bağlıdır. Mif üçün təbii və qeyri-adi, obyektiv və subyektivin sərhədləri mövcud deyil. Səbəb-nəticə əlaqələri qəribə assosiasiyalarla yerdəyişmədədir. Mif dünyası özündə harmoniyada və ciddi nizamdadı, heç bir praktik təcrübələrin məntiqinə sığmır. Amma sənətkarın mifik yaradıcılığı şüurlu xarakter daşıyır. Mifopoetika ilə mifik yaradıcılıq arasında əsas ziddiyyət elə bundan ibarətdir.

Ümumiyyətlə, 1855-ci ildə Henri Uordsvort Lonqfello tərəfindən troxaik vəzndə qələmə alınan "Hayavata haqqında nəğmə" "amerikanın yerli sakin"ləri olan xarakterlərdən bəhs edir.

Lonqfellowun yaradıcılığında ən önəmli yeri Hayavata haqqında nəğmə tuturdu, əsərin ideyasını müəllif bir necə illər beynində incələmişdi. Qırmızı dərililərin taleyi, amerikanın doğma sakinləri, onların ağ dərili sivilizasiya tərəfindən qəddarlıqla qırılması, bu kimi mövzular onun əsərində çox gözəl ifadə olunmuşdur. Eyni zamanda Freno, Kuper, İrvinq kimi yazıçılar tərəfindən marağa səbəb olmuşdur. Bununla belə maraqlısı odur ki, burdakı hindu təbii insan simvolu kimi ifadə olunmuşdur, lakin müəllifin yaratdığı obrazlar şərti xarakter daşıyır. Lonqfello ilk dəfə olaraq hindunu mifoloji qəhrəman obrazıyla yanaşı sadə insan obrazında göstərməyə çalışırdı. Buna nail olmaq üçün o, hindu folkloru ilə dərinlən tanış olmuş və hindulara həsr olunmuş tarixi etnoqrafik əsərlərə nəzər yetirmişdi. Lakin, əlbəttə ki, bunların hamsı material idi və onları, bütünlükdə bu dirnaq arası fakturanı mövcud formaya yerləşdirmək üçün məhz Lonqfello üslubu onun poetik yanaşmasına ehtiyac duyulurdu. (11, 9)

“Hayavata haqqında nəğmə” üzərində iş 1850-ci ildən başlamışdır, bu əsərin yazılmasına Fin eposu Kalevalanın böyük rolu olmuşdur. Həmçinin “Hayavata haqqında nəğmə”nin yazılmasında Fin eposunun yazıldığı bəhrə də çox önəmli idi.

Özünün 1855-ci ildə yazdığı qeydlərində şair yazırdı ki, hindu əfsanələrini elə bir formada interpretasiya etmək istəyirdi ki, bu Finlərin öz məşhur olmayan şeirlərinin interpretasiyalarına bənzəsin. Lakin bu halda o, ölçünü götürsə də, materialdan istifadə etmədiyini qeyd etmişdi. Digər tərəfdən müəllif Skul Kraftın toplusundan da istifadə etmişdir. Bu insan hindu folklorunu topluyurdu və onun “Şimali amerikalı hinduların adət və ənənələri” adlı iki hissəli toplusunda Hindu folkloru toplanmışdı və bu əsər 1841-ci ildə çap olunmuşdur. Həmçinin “Con Tennerin sərgüzəştləri” kitabından da vaz keçməmişdi, bu kitab 1833-cü ildə çap olunmuşdur. (11, 489)

Kolevaladan əlavə əsərin yazılmasında Lonqfelloya İliasa Tegnerin “Fridoflar haqqında Saqa” poemasına təsir göstərmişdir. Lonqfelloyun bədii intuisiyası da ona kömək etmişdir və nəticədə o, başa düşürdü ki, nağılvari, əfsanəvi kimi cəhətləri eyni zamanda real hadisələri çulğalaşdırmaq üçün heqzometr uyğun forma deyildi. Bunun üçün nəyisə yumşaq forma lazım idi. Bu kimi cəhətlər dörd pilləli xüsusi bəhrədə özünəməxsus ifadəsini tapır. Nəticədə səslənməsi zərif, romantik, lirizmlə zəngin olan ,ürəyin tellərinə toxuna biləcək bir əsər yaratmışdı. O, özündə həm milli qəhrəman eposu, həm də cəngavərlik cəhdlərini birləşdirə biləcək bir əsər yaratmışdır.

Öz həmkarları arasında romantik Lonqfello sübut edə bildiki folklor əsasında Milli Amerika ədəbiyyatının ən gözəl nümunəsi ola bilər. Onun baş qəhrəmanı Monabozo mifoloji qəhrəman olaraq əslində hindu tayfalarının bir çox başqa əsərlərində çıxış etmişdir. Burada onun adları ya peyğəmbər, yaxud müəllim kimi təqdim olunmuşdur. Əslində Monabozaya real insan tipi kimi götürülmüşdür. Bu insan irakes tayfasının rəhbəri olmuşdur. Lakin, bununla belə Monobozonun qəhrəmanlıq bioqrafiyası Hayavata da folklor ənənələri çərçivəsində özünü göstərirdi. Çünki burada həm onun ilahi doğuluşu, həm anası gözəl Vinonanın vəfatı həm nənəsi-təbiət ilahəsi Nakamus tərəfindən böyüdülməsi, atası Medjekiskinin axtarışları, onunla əlbəyaxa döyüşü və başqa qəhrəmanlarla mübarizəsi təsvir olunmuşdur. (11, 10)

Bununla belə bütün qəhrəmanlıqlarında Hayavatanın əsas məqsədi məşhurluq qazanmaq deyil, öz həmvətənlilərinə kömək etmək ,dünyaya sülh və firəvanlıq gətirmək olmuşdur. Ümumiyyətlə Lonqfello yaradıcılığında sülh mövzusu çox qabardılırdı. Təsadüf deyildi ki ,ingilis dilli cəmiyyət onun əsərlərini xüsusi olaraq məşhurlaşdırırdı ki, onun timsalında müharibəyə qarşı propaqanda nümunəsi kimi istifadə etsinlər.

Əsərdə Ojibvey tayfasından olan döyüşçü Hayavatadan və onun Minehahaya qarşı olan kədərli məhəbbət hekayəsindən bəhs olunur. Hadisələr Böyük gölün (Great Lake) cənub yamaclarında yerləşən qayalarda cərəyan edir. Lonqfelloyun

əsrinin Manabozo obrazı ətrafında formalaşan şifahi xalq ədəbiyyatın nümunələrinə əsaslanmasına baxmayaraq, bütövlükdə amerikan romantik ədəbiyyatının əsl nümunəsi kimi özünü təsdiqləmişdir. Əsərin süjetinin əsas xəttinin hindu əfsanələri üzərində qurulduğunu inkar etməyən Lonqfello onların mənşəyinin bir sıra mənbələrə, hətta bəzi etnoqrafik yazılara da istinad etməsinə baxmayaraq, süjetin qayəsinin məhz həmin əfsanələr və şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri olmasını vurğulayırdı.

Daha öncəki qeydlərində Lonqfello baş qəhərmanı Böyük göl sakinlərinin folklor nümunələrində olduğu kimi Manabozo adlandırmağı düşünürdüsə də, sonradan həmin qəhrəmana Hayavata adı verməyi qərara alır. Özünün 28 iyun 1854-cü il tarixində etdiyi qeydlərində göstərdiyi kimi: ""Manabozo", yaxud da düşünürəm ki, eyni personajın digər bir adı olan - "Hayavata" adlandıracağım əsər..." (*"Work at 'Manabozho;' or, as I think I shall call it, 'Hiawatha'—that being another name for the same personage."*) (80, 76). Daha sonrakı araşdırmalar göstərir ki, Lonqfello səhvən bu iki adın sinonim olduğunu düşünmüşdür, lakin Ojibvey şifahi xalq ədəbiyyatında Manabozo obrazı əfsanəvi bir obraz olsa da, Hayavata adı ümumiyyətlə tanınmır. Hayavata adının mənbəyi İroqis (icmanın adıdır) icması ilə əlaqədardır. Bu, hazırkı Nyu York və Pensilvaniya ərazisində yaşamış beş millətdir. Və məhz Lonqfello yaradıcılığının bəhrəsi olan "Hayavata" əsərinin təsiridir ki, tarixi kökləri daha çox Obijve ilə bağlı olan ərazində yerləşən şirkət və təşkilatların adları İroqis adı ilə uzlaşmış oldu.

Əsər noyabr ayının 10-da, 1855-ci il tarixində işıq üzü görür və dərhal da məşhurlaşır. 1857-ci ildə əsər əlli min nüsxədə satılmışdı.

Artıq XX əsrin əvvəllərində və əsasən də 20-ci illərində "Hayavata haqqında nəğmə"yə həsr olunmuş tədqiqat və araşdırmaların əksəriyyətində əsərin real süjet xəttindən çox onun Ojibvey (Ojibway) entoqrafiyasına nə dərəcədə uyğun gəlməsi, daha doğrusu ondan nə qədər uzaqlaşması əsas müzakirə obyektini kimi ortaya qoyulmuşdu. Belə olan halda əsərin ədəbi janrı və spesifik etnoqrafik

cəhətlər əsərin real qiymətləndirilməsinə çox zaman mənfi təsir göstərmiş olurdu. Lonqfellounun özünün təqdim etdiyi annotasiyaya əlavə olaraq Stellanova Osborn və ondan da öncə Alman tədqiqatçısı Broilo həmin poemanı fəsil fəsil təhlil edərək hər bir detala dəqiqliklə yanaşmışdır.

Tədqiqatçılar əsərin dil aspektini önə çəkərək oradakı sözlərin mənşəyi ilə dərinlən maraqlanmışlar. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bu tərzdə aradırmalar ədəbiyyat aləmində heçdə birmənəli qarşılanmamış və əsərin elmi və ədəbi əhəmiyyətinin ayrı-ayrı tənqidçilərin istəyinə və tələblərinə uyğun deyil, dövrün və cəmiyyətin tələbinə, müəllifin daxili aləminə uyğun ərsəyə gəlmişdir.

Ədib özü "Hayavata haqqında nəğmə"ni daha öncədə qeyd etdiyimiz kimi "hindu eddası" adlandırır. Lonqfello özü əsəri fəsil fəsil müxtəlif hindu əfsanələrinə uyğun yazdığını bildirsə də, Tompson və onun tərəfdaşları bildirirdilər ki, bütövlükdə hindu folklor nümunəsinin bəhrəsi hesab oluna bilməz. Tompson süjetlə əsl mənbə arasında paralellər apararaq bir çox ortaq cəhətləri özü çıxarmışdır. Lakin bununla belə o, bildirmişdir ki, Lonqfello yazdığı "Hayavata haqqında nəğmə"sinə bir çox obrazları və hətta baş qəhrəmanı belə qismən və ya bütövlükdə dəyişdirmişdir. Əsər bir ədəbi nümunə kimi dəyərləndirildikə kifayət qədər yüksək rəylər olsa da, orijinalı ilə müqayisə olunduqda aydın olur ki, bir çox epizodlar həmin Ojibvey mədəniyyəti və folkloru üçün yetərincə dəyərli və əhəmiyyətli olduğu halda Lonqfello oxucusunu nəzərə alaraq onlara səthi toxunmuş və xırdalıqlara varmamışdır.

Belə səhnələrdən biri də, Hayavatanın balıq tutması səhnəsidir. Bu epizod həmçinin orijinala ən yaxın olan bir hissədir. Bu cəhətlər bir daha göstərir ki, poemadakı bir qism səhnələr Lonqfello təxəyyülünün nəticəsidir və hətta bəzi tənqidçilər Hayavata və Minehahanın bir birinə qarşı qayğıkeş münasibətlərini təsvir edən səhnələri cüzi səviyyədə "həqiqi hindu" və əksinə yetərincə parlaq misal kimi əsl amerikan hindu hekayəsi kimi də qiymətləndirilir. Aparılan digər

paralellərdən məlum olur ki, Lonqfello saqada Manabozonu "yalançı" kimi təqdim edən demək olar ki, bütün səhnənlərdən imtina etmişdi.

Baş qəhrəmanın özünə gəldikə ilk öncə bir məqamı bir daha vurğulamaq istərdik ki, Lonqfellowunun nəzərədə tutduğu və əsər boyunca təsvir etdiyi qəhrəmanla orijinal folklor nümunəsinin baş qəhrəmanı olan Hayavata arasnda heç bir bağlılıq yoxdu. Daha dəqiq olsaq əsl Hayavata obrazını Lonqfellowunun qəhrəmanı ilə adından başqa heç bir başqa cəhət birləşdirmir.

Şifahi xalq ədəbiyyatında Hayavata obrazı İroqis birliyin yaradıcısı olmuşdur. Skulkraftın hindu tayfalarının folklor nümunələrinə dair apardığı araşdırmaları özünə istinad mənbəyi kimi seçən Lonqfello səhvən əfsanənin həqiqi qəhrəmanı olan Manabozonu və Hayavatanın eyni obraz olması qənaətinə gəlmişdi və öz qeydlərində də bunu vurğulamışdı ki: "Şimali Amerika hinduları arasında üstünlük təşkil edən bir ənənə - bu dünyaya möcüzəli şəkildə göz açan, onların arasına çayları, meşələri və balıqçılıq ərazilərini təmizləmək və onlara sülhü təlqin etmək üçün gəlmiş obrazın təsviri mövcuddur. O, müxtəlif tayfalar arasında müxtəlif adlarla Miçabou, Çiabo, Manabozo, Hayavata və s. kimi tanınır" (*a tradition prevalent among the North American Indians, of a personage of miraculous birth, who was sent among them to clear their rivers, forests, and fishing-grounds, and to teach them the arts of peace. He was known among different tribes by the several names of Michabou, Chiabo, Manabozo, Tarenyawagon, and Hiawatha*) (80, 42.).

Belə qənaətə gəlmək olur ki, Lonqfello hətta öz qeydlərində belə İroqis birliyinə aid hekayələrin qəhrəmanı olan tarixi personaja dair heç bir məlumat verməmişdir. Bir məsələni də vurğulamaq yerinə düşər ki, Skulkraft 1856-cı ildə "Hayavata haqqında mif və Şimali Amerika hindularının digər şifahi mifoloji və alleqorik Əfsanələri" (*The Myth of Hiawatha and Other Oral Legends Mythologic and Allegoric of the North American Indian*), adı altında yazdığı toplusunu Lonqfellowuya ithaf etmiş və onun işini yüksək qiymətləndirmişdi.

Yeni tarixi yanaşmada Lonqfello ingilis puritan mənşəli "yüksək mədəniyyət" nəsrinin nümayəndəsi kimi qiymətləndirilir və Avropa ənənələrinin parlaq nümunələrini Amerika ədəbiyyatına gətirmiş bir ədəbiyyatçı kimi yer almışdır. Hətta yaradıcılığının ən yüksək zirvəsində ikən yazmış olduğu "Hayavata haqqında nəğmə" (*The Song of Hiawatha*) əsərində antropoloji əlamətlərin zənginliyinə rəğmən Lonqfello ədəbi irsi Amerika multikulturalist mədəniyyətini zənginləşdirmişdir.

"Hayavata haqqında nəğmə" əsəri vasitəsi ilə Lonqfello on doqquzuncu əsr amerika reallıqlarını inikas etdirməyə çalışmışdır. Əsərin əsas məqsədi təkcə hindu əfsanəsini kağıza köçürməkdən ibarət deyil, bununla Lonqfello Amerikanın respublikadan, müstəmləkəçilikdən öncəki tarixini əks etdirməyə çalışmışdır. Skulkraftın topladığı əfsanələri yenidən işləməklə ədib bu tayfların primitiv həyatdan daha mükəmməl və təkmilləşmiş həyata doğru irəliləyiş yollarını ifadə etməyə çalışmışdır. Belə ki, şairin Hayavatanı yazdığı dövəndə hindu milləti ayrıca bir sivilizasiya kimi oponent olmaq xüsusiyyətini itirmişdi, lakin hələ də amerika dünya görüşündə hələ də köklü təsirlərini aradan qaldıra bilməmişdi. Əfsanə və balladasayağı ton oxucuda keçmiş haqqında sehrlı bir dünya təsəvvürünü canlandırmağa və müəllifin əsərin qayəsinə hopdurduğu emosional bazanı çatdırıa bilməyə köklənmişdi. Bütün bunlar əfsanəni keçmişin sentimental təsvirlərini inikas etdirmək məqsədi güdüdü.

II.2.Əsərin fəsillər üzrə məzmunu və təhlili

"Hayavata haqqında nəğmə" iyirmi iki fəsil və giriş hissədən ibarətdir. Əsərin sujet xəttinin əsas qayəsi olan Hayavata və Minehahanın məhəbbətindən bəhs edən hekayə isə bütün bunlara rəğmən yalnız üçüncü fəsildən başlayır. Daha öncəki iki fəsildə əsər boyunca cərəyan edəcək hadisələrə giriş və ümumi məlumat ola biləcək detallar oxucuya çatdırılır. Belə ki, birinci fəsildə Gitçe Monito adlı sülhsevər rəhbər tərəfindən Hayavatanın gələcəyinə dair öncəgörüclük edir və gələcəkdən xəbər verir.

İkinci fəsildə Mudjekivis (Mudjekeewis) adlı döyüşçünün Mişe Mokvanı dağların Nəhəng ayısını məhv edərək Dörd küləyin atası olması haqqında əfsanədən bəhs olunur. Onun oğlu Şərq küləyi Uabun (Wabun) bir qıza aşiq olur, o, isə qızı Dan Ulduzuna, Uabun isə Anunqa (Wabun-Annung) çevirir. Uabunun qardaşı Kabibonokka (Kabibonokka) Şimal Küləyi, payız və qışın müjdəçisi, onu qəzəbləndirən Şinqebisə hücum edir. Üçüncü qardaş Şavondazi (Shawondasee) zəncirotuna aşiq olur və səhvən onu qızıl saçlı xanıma bənzədir.

"Alqış,alqış Meçekivəsə !—Hamı bərkdən bağırırdı.—
Alqış,alqış Meçekivəsə !—Qoy bu gündən həmişəlik
Bütün küləklərə hakim—Qərb küləyi olsun adı"
Meçekivis bundan belə Hakim oldu küləklərə.
Saxladı öz buyruğunda Ancaq bir Qərb Küləyini.
Qalanları paylaşırdı. Şərq-Vebonu bir də Cənub
Şavondazi-İliq yeli Bəxş elədi uşaqlara,
Vəhşi Yarıgecə yeli Düşdü kinli Kabibbonokka" (7, 24)

(Thus was Mudjekeewis chosen

Father of the Winds of Heaven.

For himself he kept the West-Wind,

Gave the others to his children;

Unto Wabun gave the East-Wind,

Gave the South to Shawondasee,

And the North-Wind, wild and cruel,

To the fierce Kabibonokka.) (79)

Üçüncü fəsildə "unudulmuş vaxtlarda" Nokomis adlı bir xanım aydan düşür. Nokomis dünyaya Uenonah (Wenonah) adlı körpə gətirir, o, isə böyüyüb gözəl xanım olur. Nokomis qızını Qərb küləyi Mudjekivisin (Mudjekeewis) aldadıcı sözlərinə uymamağı tapşırır, lakin, qız anasını dinləmir. Mudjekivis tezliklə Uenonahı tərək edir, Hayavata dünyaya göz açır, lakin anası bu izzirablara dözməyib

dünyasını dəyişir. Hayavatını nənəsi böyüdür. Nakamis və meşənin heyvanları Hayavatını böyüdürlər və o, da böyüdükdə, bacarıqlı ovçu olur. Bir gün Nokomis Hayavataya atası və anasının vəfatı haqqında danışır.

"Atasının haqqında o, Nokomisdən soruşardı.
Nokomis də xıslın-xıslın söyləyərdi,anladardı
Nəvəsinə məhşur sirri.Söyləyərdi – necə gözəl
Zərif idi qız Venona. Necə xəbis Meçekivis
Xəyanətlə tora salıb məhv elədi o yazığı. (7, 46)

*(Much he questioned old Nokomis
Of his father Mudjekeewis;
Learned from her the fatal secret
Of the beauty of his mother,
Of the falsehood of his father.) (79)*

Hayavata qisas hissi ilə coşur. Lakin o ölümsüz olan atasını öldürə bilməz. Mucekiviz oğlunun bu hərəkətinə cavab olaraq, ona öz millətinə geri dönməyi və onların rəhbəri olmağı söyləyir. O, həm də söz verir ki, Hayavata ölüm anına yaxınlaşanda onu şimal-qərb küləyinin rəhbəri edəcək.

O xalqına geri döndükdə, təbiətdən və valideynlərindən qazandığı əfsanəvi gücü tətbiq edir və bununla da insanları təkamülə doğru aparır. İlk öncə, o, Mondamini - taxıl kabusu ilə qarşılaşır və öz aclıq çəkən xalqına taxıl kimi dəyərli bəxşiş verir.

"Sənə həyat hökmdarı İnsanların dostu olan
Mondamini göndərmişdir. O,gəlmişdir sənə desin
Mübarizə,Zəhmət ,səbr Yolunda nə lazımsa
Sənə onlar nəsib olar.
Əli gəncə dəyən kimi Yeni cürət gəldi ona.
Yorğun- argın sinəsində Yeni bir güc təpər duydu.

Ümid doğdu ürəyində.

Əlvan qürub şəfəqində Çəmənlikdə güləşdilər.

Hayavata hər dəqiqə, hər an daha güclənirdi "(7, 62).

"From the Master of Life descending,

I, the friend of man, Mondamin,

Come to warn you and instruct you,

How by struggle and by labor

You shall gain what you have prayed for.

At his touch he felt new courage

Throbbing in his brain and bosom,

Felt new life and hope and vigor

And the more they strove and struggled,

Stronger still grew Hiawatha;) (79)

Daha sonra o, qağayaların köməyi ilə balıqlar hökmdarı- Nahmanı məhv edir və balıq yağını diyarına sərvət gətirir.

Onun əfsanəvi qəhrəmanlıqları bununla da bitmir. Hayavata onun tayfasına xəstəlik gətirən Mirvari Atanı da məhv edir və onun cəvahirli köynəyini sərvət və güc əlaməti kimi özünə götürür.

"O, sehrbazların ən qüvvətlisi,

(...)

Aramıza xəstəliklər və ölümü göndərdi."(Tərcümə bizimdir—N.Türkan)

(He, the mightiest of Magicians,

(...)

Sends disease and death among us!) (79).

Əsərin ən təsirli səhnələrindən biri də onun yeganə məhəbbəti olan Minehahanın qışın kəskin soyuqlarından birində vəfat etməsidir.

Poema Dahanı "Müqəddəs duaçı, Solğun sima"nı gətirən kanoyun Hayavatanın kəndinə yaxınlaşması səhnəsi ilə tamamlanır. Hayavata onu mehribanlıqla qarşılıyır və "Qara əlbisəli şəxs" İsa Məsihin kəlmələrini onlara çatdırır. Hayavata və kahin xristianlığı qəbul edir. Hayavata Nokomis, döyüşçülər və gənclərlə vidalaşaraq bildirir:

"Ancaq doğma vıqvamımda
Qalan əziz qonaqların
Sözlərinə qulaq asın
Müdrük gözəl sözlərinə!"(Tərcümə bizimdir—N.Türkan)
*(But my guests I leave behind me
Listen to their words of wisdom,
Listen to the truth they tell you.) (79)*

Hayavata xalqına nümunə olacaq tərzdə onları mehribanlıqla qarşılıyır, xalqı ilə vidalaşır və atasının söz verdiyi şimal qərb küləyinə doğru yol alır. Sonuncu dəfə kanoyunu sahildən uzaqlaşdırır, günəş batan istiqamətdə irəliləyərək ədəbilik gözlərdən itir. Ümumiyyətlə, Lonqfello "Hayavata haqqında nəğmə"ni hindu folklor nümunəsi üzərində qurduğunu hər vəchlə oxucusuna siraət etdirməyə çalışmışdır. Dil baxımından da Lonqfello əsərin orijinallığını qorumağa cəhd göstərmişdir. Elə bu məsələdə də, Henri Rou Skulkkraftın toplusu onun köməyinə çatmışdı. Ədib əsərində bir çox hindu kəlmələrini Ojibva tayfasının leksikonundan bir qismini isə Dakota və Onondaga dialektindən götürmüşdü. Bunu qəhrəmanların adlarında da görmək mümkündür. Bildiyimiz kimi, hindu dilində insanlara verilən adlar hansısa obyektə və yaxud da təbiət hadisəsinə həsr olunmuşdur. Ədib də bu qaydanı rəhbər tutaraq öz obrazlarının adını folkloruna müraciət etdiyi tayfanın leksikonuna uyğun seçmiş və eyni zamanda bunları etməklə Henri Uordsvort

Lonqfello əfsanəyə bacardıqca yaxın olmağa, onun ruhunu oxucuya çatdırmağa çalışmışdı.

Əfsanədə istifadə olunan hindu dilindən kəlmələr ədibin poemaya rəngarənglik qatmaq üçün etdiyi tək addım deyil. Əsərdə nəzərə çarpan digər bir məqam bu nəzm əsərinin yazıldığı vəzndir. "Hayavata haqqında nəğmə" fin folklor nümunəsi olan "Kalevala" kimi troxaik vəzndə (trochaic tetrameter) yazılmışdır. Burda da şairin məqsədi "Hayavata haqqında nəğməni" digər ədəbiyyat nümunələrindən fərqləndirmək həmin dövrdə ədəbi səhnədə olan məşhur əsərlər sırasında bu poemanın fərqli amerikasayağı olmayan bir dünyagörüşünü əsk etdirdiyini vurğulamaq olmuşdur. Ədəbiyyat tarixinin müəyyən mərhələsində "Hayavata haqqında nəğmə" öz fərqli üslubuna və dilinə görə hətta bəzi parodiyalara da səbəb olmuş, lakin, hətta bu belə, əsərin məşhurluğunu azalda bilməmişdi. "Hayavata" 60-cı illərə yaxın dövərdə artıq əlli min nüsxədə satılmışdı. 1856-cı ildə Ferdinand Frayliqras tərəfindən alman dilinə tərcümə olunan əsər daha sonra həm də, səhnələşdirilmişdi.

II.3.Əsərdə mövcud olan mifik obrazlar.

Əsər haqqında verilən məlumatdan məlum olur ki, müəllif əsərdə bir sıra mifik obrazlara müraciət etmişdir. Bu da təsadüfi deyil. Hindu ədəbiyyatı özünün sehrlili, mifik, əfsanəvi obrazları və səhnnələri ilə tanınır. Əlbəttə ki, belə olan təqdirdə Lonqfello qəhrəmanları da bu cəhətdən geri qala bilməzdi. Demək olar ki, poemada adı çəkilən hər bir qəhrəman müəyyən mifik qüvvəyə malikdir. Elə ilk fəsildən tanış olduğumuz Gitçe Monitonun peyğəmbərlik vergisi, Şərq küləyi - Uabun (Wabun), onun aşiq olduğu qız, dan ulduzu - Uabun-Anunqa (Wabun-Annung), Kabibonokka (Kabibonokka) - Şimal Küləyi, qarğıdalı tanrısı - Mondamin, aydan enən - Nokomis, Qərb küləyi- Mudjekivis (Mudjekeewis) və nəhayət onun oğlu və poemanın baş qəhrəmanı- Hayavata əsər boyunca öz əfsanəvi bacarıqları ilə seçilirlər.

Adları qeyd olunan bütün qəhrəmanlar bu və ya digər mifik gücə malik olsalar da, onların arasında demək olar ki, ən çox Hayavata öz bacarıqlarını millətinin rifahı və çiçəklənməsi uğrunda sərf edir. O, öz tayfasının nümayəndələrinə öyrədir və beləcə onları kənd təsərrüfatı, balıqçılıq, tibb və s. ilə tanış edir. Kanoyun hazırlanması, rəsmlərlə yazı yazmaq və beləcə öz fikirlərini ifadə edə bilmək, bütün bunlar Hayavatanın etdiyi yeniliklər sırasındadır. Lakin onun etdikləri bunlarla da yekunlanmır.

Bir çox hallarda öz fəvqəl bacarıqlarından istifadə etmədən də, Hayavata öz tayfasının firavanlığı uğrunda önəmli addımlar atmaq iqtidarında olur. Belələrindən biri kimi onun Çibiabos ilə dostluq qurması misal çəkilə bilər. Bu dostluq onun incəsənətin inkişafına verdiyi önəmli tövhə olur, və məhz bundan sonra onun əhatəsində olan insanlar arasında incəsənətə münasibət dəyişir. Bununla belə, Hayavata obrazının bəlkə də ən önəmli cəhətlərindən biri onun sülhsevər davranışı və dünyagörüşüdür. Bu cəhət onun tayfasının gələcəyinin qurulmasına əvəzsiz tövhə verir. Qonşu tayfdan olan Dakotata xalqının nümayəndəsi ilə ailə həyatı qurmaqla o, iki tayfa arasında mehriban və sülh münasibətlərinin qurulmasına nail olur. Lakin, əlbəttə ki, bu prizmadan yanaşdıqda əsərin ən əsas aksenti onun son epizodunda vurulur. Poemanın sonunda öz tayfası ilə birlikdə Avropadan gəlmiş missionerləri xoş rəftarla qarşılamağa çıxan Hayavata bu addımı ilə öz tayfası üçün yeni Avropa mədəniyyətini və onunla birgə bura və xalqı üçün tamamilə yeni olan xristianlıq təriqətini səmimiyyətlə qəbul etməkdə nümunə olur. Mahiyyət etibarı ilə, Henri Lonqfellowun da əsas məqsədi məhz budur:

"Neçə neçə qış keçəcək
 Neçə bahar, neçə payız
 Çünki həyat hökmdarı
 Uzaq işıq diyarından
 Göndərib bu qonaqları"(7, 75).
(Many moons and many winters

*Will have come, and will have vanished,
Ere I come again to see you.
But my guests I leave behind me;
For the Master of Life has sent them
From the land of light and morning!) (79)*

Poema boyunca və əsasən həmin son epizodlar vasitəsilə müəllif sanki eyni zamanda həm hinduları ucaldır, həm də onların toxunulmamış, kənar qalan mədəniyyətlərinin bu tərzdə mövcudluğunu daha heç zaman davam etdirməyəcəyi haqqında oxucuda təsəvvür yaradır.

Fərqli təndiqi yanaşmalara rəğmən "Hayavata haqqında nəğmənin" qayəsində müxtəlif şimali amerika hindu tayfalarına məxsus mifik, əfsanəvi hekayələri yazılı ədəbiyyata gətirmək olmuşdur. Bu əfsanələrlə ayrı-ayrılıqda tanış olduqda müəyyən məqamda elə təsəvvür yaranır ki, şair bir neçə əfsanəni təhlil edərək onların arasında ən maraqlı, biri-biri ilə uzlaşan epizodları seçmiş və vahid bir əsərdə birləşdirmişdir. Bunu elə öncəki təhlillərimizə əsasən Hayavata obrazının özünə aid də demək mümkündür. Hətta bəzi ədəbiyyatçılar amerikanın yerli sakinləri olmuş hinduların əfsanələrinin "ağ dərili" tərəfindən yazılmasının ideoloji məqamlarda nə dərəcədə obyektiv olacağına şübhə ilə yanaşdıqlarını bildirirdilər.

Lakin bütün tənqidi fikirlərə rəğmən əsər istər üslub, istər mövzu, istərsə də, tədqiqatımızın predmeti olan mifik obrazlar baxımından kifayət qədər zəngin və maraqlıdır.

Əsəri oxucularında təqdim edərkən Lonqfello oxucusu ilə dialoqa başlayır və sanki oxucu ondan əsərin haradan ərsəyə gəldiyini soruşmuş kimi ona cavab verir. Ədib bildirir ki, o, əsərdə təsvir etdiyi hekayəni meşələrin və çayların nəğməsində, təbiətin səsində eşidib. Bununla o, göstərməyə çalışır ki, əsər sifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsidir. Daha sonra o, Navadaha adlı musiqiçinin adını çəkir

və söyləyir ki, məhz bu insan təbiətin qoynunda keçirdiyi zamanlar Hayavata adlı qəhrəmanın haqqında öyrənir.

Əsərin bizim üçün ən önəmli cəhətlərindən biri buradakı mifik obrazlardır. Məhz bu cəhətinə görə əsər amerika və eləcə də XIX əsr dünya ədəbiyyatında fərqli tərzdə yazılmış biri kimi də qeyd olunurdu. Lakin romantik cərəyanın nümayəndəsi olan bir ədib üçün bu elə də, gözlənilməz bir addım deyildi.

Elə əsərlə ilk tanışlıqdan da qarşımıza çıxan mifik obraz Gitçe Manitodur. Bu obraz Həyat ustadıdır (Master of Life). Artıq bildiyimiz kimi, demək olar ki, poemadakı hər bir qəhrəman hər hansı bir əfsanəvi qüvvəyə malikdir. Gitçe Manito da istisna deyil. O, göylərdən enir, və insanları müharibələri durdurub sülhsevər münasibətlər qurmağı tövsiyyə edir. Məsələnin həllini möhkəmləndirmək üçün o insanlara sülh qəlyanı düzəltməyi və hər zaman hər hansı bir mübahisə qalxarsa birgə əyləşib ondan tütün çəkməyi və bununla da sülhü yenidən bərqərar etməyi tapşırır. Bundan sonra Gitçe insanları daha bir şeydən xəbərdan edir: o bildirir ki, tezliklə yer sakinləri üçün daha bir peyğəmbər göndərəcək, bu kəs onların rifahı naminə əziyyətlərə qatlaşacaq və öz tərəfdarlarını daha işıqlı günlərə doğru aparacaq. Artıq Hayavata ilə ilk tanışlıqdan onun mifik qüvvəsi, həmin qüvvəni obrazın hər quşun, hər çiçəyin dilini öyrənməklə qazandığını ədib oxucuuna çatdırır. Hayavata digərlərindən fərqli olaraq bu fəvqəl bacarıqları xalqı naminə öyrənir.

"Hər quşun dilini,

Onların adını və hər sirrini, öyrəndi o."(Tərcümə bizimdir—N.Türkan)

(Learned of every bird its language,

Learned their names and all their secrets) (79)

Hayavata ömrünün gənclik illərini meşədə keçirir, təbiətin sirlərini öyrənməyə çalışır. O, bunu qalib gələrək, güc bahasına etmir, yalnızca dinləyir. Bununla həm də, ədib göstərməyə çalışır ki, qol gücünə hər zaman istədiyinə nail olmaq mümkün deyil. Həmin meşədə ikən o, sehrli kanoy hazırlamaq istəyir və

bunun üçün mifik qüvvəindən istifadə edib ağaclarla dialoqa girir və onlardan kömək diləyir:

"Mənə qabıq ver qovağım! (...)
 Sən dərədə dik durmusan (...)
 Məğrur məğrur dayanmısan.
 O qabıqdan qayıq hörüm,
 Yüngül qayıq qəşəng qayıq.
 Göy sulara üzəcəkdir!" (7, 79)
(Give me of your boughs, O Cedar!
Of your strong and pliant branches,
My canoe to make more steady,
Make more strong and firm beneath me!) (79)

Poemanın ikinci hissəsində Hayavatanın həyatında kəskin dəyişikliklər baş verir və o, iki ən yaxın yoldaşını itirir. Qəhrəman daha sonra, onun məskənini məhv etməyə çalışan fitnəkar Pau-Puk-Kivisi zərərsizləşdirməli olur. Bunlar azmış kimi, sonda onun həyat yoldaşı Minehaha kəskin soyuqları ilə fərqlənən qış aylarında qızdırmadan dünyısını dəyişir. O, özünü tamamilə tənha hiss edir, artıq onu həmin kənddə saxlayacaq heç bir qüvvə yox idi. Elə bu zaman onun qarabasmaları olur. O, rüyalarında nəhəng gəmidə gələn və insanlara işıqlı gələcək üçün yeni təriqət öyrədən ağ dərilili insan görür. Çox keçmir ki onun bu görmələri həqiqətə çevrilir. Hayavata həmin insanlara inanır və xalqına da onların inancını qəbul etməyə çağırır. Əsərin sonunda öz kanoyunda həmin kənddən uzaqlaşan baş qəhrəman inandığı həmin ağdərililərin dinini başqalarına da yaymağı qərara alır.

Əslində poemanın boyunca bir neçə dəfə oxucuların rastaşdığı "Sülh qəlyanı" (Peace- Pipe) simvolunun özü də mahiyyət etibarı ilə yetərinə güclü simvoldur. Ədib sanki bu simvolda insanların təkmilləşməyə doğru qüvvəsini, iradəsini simvolizə edir. Onunla bağlı obrazların dedikləri kəlmələr yerli sakinlərə

çətinliklərə sinə gərməyə, özü kimi olmayanı başa düşməyə yardımçı olur. Bu simvolun vasitəsi ilə, ədib bütün insanları paylaşmağı öyrənməyə çağırır və elə son epizodlarda da bütün əsərin məqsədini özündə ehtiva edir. Lakin, əsəri daha diqqətlə oxusaq görərik ki, müəllif artıq əsərin lap başlanğıcında bizə təqdim edir. Həmin simvolun daşıyacağı mənə yükü ilə artıq poemanın ilk sətirlərindən oxucunu tanış edir:

"Bütün xalqa ata olan
Güclü Gitçe Manito da
dərin ürək ağrısıyla
üz tutaraq insanlara:" (7, 19)

*(On the great Red Pipe-Stone Quarry,
Gitche Manito, the mighty
Stood erect, and called the nations) (79).*

Bir qədər sonra Manito:

"Daşdan adi çubuq yonun
Qağrıdan da qol qayırın!
Lələk lərdən bəzək vurun
Tüstülənsin Sülh Çubuğu
Çəkin onu. Bundan belə
Dolanın bir qardaş kimi "(7, 19).

*(Smoke the calumet, the Peace-Pipe,
As a signal to the nations) (79)*

deyə vurğulayır. Əslində müəllif həmin sülh qəlyanına o dərəcədə mifik əhəmiyyət verir ki, özləri sehrlı qüvvələri ilə biri birindən üstünlüyü uğrunda aralarında mübarizə aparan qəhrəmanlar bu simvolun qarşısında qol saxlayıb sülhə gəlməli olurlar. Məhz bunun vasitəsi ilə Gitçe Monito şimali Amerika tayfalarının döyüşçülərini bir araya gətirə bilir. Bu simvolun əhəmiyyətini dərk edən döyüşçülər hər biri öz tayfası üçün bir belə qəlyan hazırlayıb özləri ilə aparmalı olurlar:

"Bircə anda döyüşçülər
 Olan qalan silahını
 Tulladılar yerə bir-bir (...)
 Bütü döyüşçülər rənglərini
 Tamam yuyub yoxaltdılar" (7, 23).
*(And in silence all the warriors,
 Broke the red stone of the quarry) (79).*

Əslində əsərin daha sonrakı epizodlarında da döyüş və mübarizə səhnələri mövcuddur, lakin diqqətlə təhlil etdikdə aydın olur ki, həmin qarşıdurmaların heç biri belə desək tayfalar arası münaqişələri özündə ehtiv etmir.

Burdada bəzi digər simvolik obrazlar da mövzudur. Onlardan ən parlağı zəncirotu obrazıdır. Bu obraz özündə kədəri ifadə edir. Belə ki, o məhəbbətin deyil, məhəbbətin illüziyasını təcəssüm etdirir. Küləklərdən birini təcəssüm etdirən mifik Şavondazi obrazı zəncirotu çəmənlikdə istirahət edən gözəl gənc xanım bilib ona aşiq olur. O, xanıma yaxınlaşıb ona öz hisslərini bildirməyi vacib bilmir, və elə bu səbəbdən də hər gün çəmənliyə gəlir və həmin qızılı saçlı gözəlinə tamaşa edir. Lakin bir anda hər şey dəyişir:

"O gördü ki, sevdiyinin
 Sarı saçı ağarmışdır,
 Elə bil ki, təzə qardır."(7, 32)
*(He beheld her yellow tresses
 Changed and covered o'er with whiteness,
 Covered as with whitest snowflakes) (79).*

Xanımın qızılı gözəl saçları ağarır və Şavondazi bunun xəyanətin nəticəsi kimi başa düşür. Olanlardan çox mütəəssir olan Şavondazi sevgidən üz döndərir və ömrünün sonunadək kədərə qərq olur.

Belə aydın olur ki, mifik Şavondazi və simvolik obraz əsərdə iradəsiz nakam məhəbbətləri ifadə edir. Əgər o bir neçə addım irəli atıb xəyallarını xanımına yaxınlaşsaydı əsl həqiqəti öz gözləri ilə görə bilərdi. Lakin, o, bunu etmir , təhkiyyəçi öz adından söyləyir:

"Xəyalpərəst Şavondazi!
Sən qız üçün qovrulmadın,
Fikrin,zikrin pampam idi
Onun üçün ah çəkirdin.”(7, 32)
*(Twas no woman you gazed at,
Twas no maiden that you sighed for,
Twas the prairie dandelion)* (79).

Beləcə həmin obraz və simvolla bağlı epizod bütün iradəsiz və yalnız davranışdan puç olan məhəbbətləri ifadə edir.

Əsərdəki növbəti mifik obraz Kagagi (Kahgahgee) obrazıdır. Bu quzğunların hökmdarı, Hayavatanın ən böyük rəqibidir.

“Sərçələrin ac sürüsü,
Qarğa Çarı ac Kaqaqi
Meşəlikdə dincəlirdi.
Hayavatanın sözlərinə
Qəhqəhəylə gülürdülər.
Məşum, murdar bu gülüşdən
Şamlar tir-tir titrəyirdi.
“ax fitnəkar, dayan sən bir!”
Çığırdı ac qarğalar.”(7, 149)
*(On the tree-tops near the cornfields
Sat the hungry crows and ravens,
Kahgahgee, the King of Ravens,
With his band of black marauders.*

And they laughed at Hiawatha,

At the words of Hiawatha.

*"Hear him!" said they; "hear the Wise Man,
Hear the plots of Hiawatha!" (79)*

Görünüşcə nəhəng və qorxunc olmasada, qarğa və quzğunlarla bağlı sadə insanlar arasında olan mənfi münasibət onların tarlaları məhv etməsi, buğdanı və digər taxıl bitkilərini dimdikləməsi səbəbindən Hayavata onu çox zaman əkin sahələrindən uzaq saxlayır.

"Bir Kaqaqi -Qarğa Çarı-
Leş yeyənlər sərkərdəsi
Aman tapdı bu qisasdan. (7, 67)
*(Drove away, with scoffs and shoutings,
Kahgahgee, the king of ravens) (79).*

Bu mifik obraz baş qəhrəmanın israrlarına rəğmən heç zaman nəticə çıxarmır və təkrar-təkrar əkin sahələrinə öz dəstəsi ilə hücum edir. Ən sonda bütün digər qarğaların məhv olduğu bir qarşıdurmada Hayavata yalnız onu sağ saxlamağa qərar verir:

"Qara əsir bağlı qaldı
Hayavatanın viqvamımda."(7, 152)
*(Only Kahgahgee, the leader,
Kahgahgee, the King of Ravens,
He alone was spared among them
As a hostage for his people) (79).*

Başqa sözlə desək, Hayavata Kaqagini öldürmür, və viqvamın qarşısında dirəyə sarıyır ki, onun hikkəsini susdursun və bu bütün digər qarğalara da dərs olsun.

"Hayavata çar qarğanın
Bağladı qol qanadını.

Apardı tez viqvamına
 Dam üstündə möhkəm möhkəm
 Bənd elədi ayağını.”(7, 152)
*(By the neck he seized the raven,
 Whirled it round him like a rattle) (79).*

Əlbəttə ki, Kaqagi kimi əfsanəvi personaj burda yalnız müəyyən ideyanı oxucuya çatdırmaq üçün təqdim olunur. Adı hökmdar olan personajın cəza kimi dirəyə bağlanması və uşaqların onu daima incitməsi onun və onun kimi davranan digərlərinin cəzasını təcəssüm etdirir. Həm də, axı Kaqagi tək-cə əkin sahələrinə ziyan vurmaqla kifayətlənmir. O, yarım tanrı olan Mondaminin məzarını da hər dəfə dimdikləmək və dağıtmağa cəhd edir və öz ordusunu da buna təhrik edir. Beləliklə, Hayavata onu məhv etməklə həm də, inandığı tanrılara olan hörmətini də sübut edir.

Əsərdə rastlaşdığımız növbəti bir mifik obraz Mişe -Nama obrazıdır. Bu daha öncə təhlil etdiyimiz obrazlardan onunla fərqlənir ki, bu obraz həm sağ ikən, həm də ölümündən sonra bizə müəyyən ideya çatdırır.

Hələ Hayavata onu öldürməmişdən öncə dəhşətli nəhəng olan bu obrazın özündə ehtiva etdiyi mifik qüvvə kimi təqdim edilir.

“Çiyinləri geniş alını
 Tamam sümük zirehliydi.
 Əlvan döyüş geyimində
 Bəzənmişdi başdan başa.(7, 87)

*(There he lay in all his armor;
 On each side a shield to guard him,
 Plates of bone upon his forehead,
 Down his sides and back and shoulders
 Plates of bone with spines projecting!) (79)*

O, ürəyinə sancılan bir zərbədən cansız cismə çevrilir. Hayavata öz əfsanəvi bacarıqları ilə dəniz qağayılarını köməyə çağırır ki, Mişe-Nahmanın cəsədini gözdən gizlətməyə kömək etsinlər. Bu işdə Hayavatanın nənəsi Nokomis da onlara yardımçı olur.

"Üç gün qoca Nokomislə
 Bir-birini əvəz edib
 Qağayılar piy yığırdı
 Mike Namanın gövdəsindən."(7, 95)
*(Three whole days and nights,
 Old Nokomis and the sea-gulls,
 Stripped the oily flesh of Nahma) (79).*

Lakin qağayıların və Nokomisin həmin yerə gəlib çatdığı bir zamandan sonra, Nahmanın skeletindən başqa bir şey qalmır. Və hətta bu vəziyyətdə də, həmin obraz oxucuya örnək olur:

"Bir vaxt gəli göy dalğalar
 Mişe Namanın gövdəsində
 Qabırğalar arasından
 Qatar qatar çalxalandı
 Yaxın sahil sularında
 Sümükləri qaldı ancaq
 Böyük güclü Mişe Namanın."(7, 96)
*(he waves washed through the rib-bones,
 Till the sea-gulls came no longer,
 And upon the sands lay nothing
 But the skeleton of Nahma) (79)*

Ləpələrin Nahmanın cəsədindən qalan qalıqları yuması hələ az öncə aləmi lərzəyə salan birinin belə ölüm qarşısında aciz olduğunu, onun hər xırda zərrəsi ilə

bütövlükdə təbiətin bir parçasına çevrildiyini təcəssüm etdirir. Bununla da müəllif həyatla ölüm arasındakı göz qırpımı qədər cüzi bir zamanın lakin nəhəng nəticələri öz oxucusuna təlqin etməyə çalışır.

Ümumiyyətlə, adı çəkilən personajlar poemada çox uzun müddət olmasalar da, dərin simvolik mənaya malikdir. Digər bir tərəfdən tədqiqatımızın obyektini kimin də istər Kral qarğa, istərsə də Nahma böyük mifik qüvvəyə malik idilər. Lakin unutmaq olmaz ki, istər bu istərsə də digər personajlar və əsasən də mifik qüvvəsi güclü olsa da, hələ də insan olan obrazlar Lonqfellounun bu əsərində ən sıx şəkildə məhz təbiətlə bağlı olur. Onlar ya öncəki misallardankı kimi təbiətin bilavasitə bir parçası olurlar, ya da ki, özlərinin fəvqə qüvvələrində məhz təbiətdən bəhrələnirlər. Bunlar nəsə dəlalət edir. Bütün bunlar ona sübutdur ki, Henri Uordsvort Lonqfello sözü gedən "Hayavata haqqında nəğmə" əsərində aparıcı ideya ilə paralel digər bir ideyanı da qabardır. Hindu folklor nümunələrinin də aparıcı motivi olan bu ideya ondan ibarətdir ki, bütün fəvqə qüvvələr, insan bacarığından və tefəkküründən kənar olan mifik cəhətlərin hamısı məhz təbiətdə onun hər zərrəsində təzahür edir.

Lakin unutmaq olmaz ki, Hayavata bir obraz kimi təkə Lonqfellounun əsasərinin qəhrəmanı deyil. Öncə vurğuladığımız kimi bu ad digər kifayət qədər fərqli bir hekayədə də baş qəhrəman olan obrazın və hətta bəzi məlumatlara əsasən real tarixi şəxsiyyətin adı olmuşdur. Digər bir maraqlı cəhətsə ondan ibarətdir ki, bu qəhrəman da özünün əfsanəvi bacarıqları ilə tipik hindu obrazı kimi ədəbiyyat tarixində qalmışdır.

İlk öncə tədqiqatımızın obyektini olan 1855-ci ildə yazılmış "Hayavata haqqında nəğmənin" qəhrəmanını qeyd edirik və bildirmək istədik ki, Obijvay tayfasının folklor nümunəsi olan Manabozo (Manabozho) adlı obrazın başına gələn hadisələr bu əsərdə digər folklor nümunəsi olan qəhrəman Hayavatanın üzərinə köçürülür. Hətta bəzi mənbələrdə əfsanənin mənbəyi kimi Obijvay deyil Alqonki (Algonqui) tayfasına məxsusluğu bildirilir. Və bununda məntiqli izahı

mövcuddür Belə ki, İroqius və ya Alqonki deyilən tayfa da məhz eyni adlı qəhrəman obrazına malikdirlər. Bəzi mənbələrdə buna hətta Ononqada tayfası da deyilir. Adı Hayavata adlanan Lonqfello qəhrəmanı millətini sivilizasiyaya yaxınlaşdırır. İstər poemadakı qafiələnmə, istər əsrarəngiz təbiət təsvirləri, istərsə də, yerli sakinlərin dünyagörüşünün parlaq təsviri oxucu təfəkküründə silinməz is qoyur. Əlbəttə ki, hələ hindu tarixi bütün həmin istiqamətdə müəyyən məlumatlara malik olan istənilən tədqiqatçıya məlumdur ki, Ali göllər ərazisində Hayavata adlı bir kəs heç zaman mövcud olmamışdır, və oranın sakinlərinin də şifahi ədəbiyyat nümunələrində belə bir obraz yoxdur.

Sadəcə, öncədə də, qeyd etdiyimiz kimi Henri Rou Skulkraftın araşdırmalarından yanlış nəticəyə gələn Lonqfello öncə Manabozo adlandırdığı obrazını daha sonra Hayavata adlandırır.

Lakin İroqis tayfalarına məxsus Hayavata haqqında əfsanələr artıq 1500-cü illərdə yerli sakinlər arasında mövcud idi. Və maraqlı cəhətdə odur ki, bu əfsanə də bir çox mifik obrazlar və simvollarla zəngindir. Beş tayfanı bir arada, sülh vəziyyətində yaşamağa dəvət edən və bu yolda hər əziyyətə qatlaşan bu Hayavata obrazı əfsanədəki ümumi rolu və missiyası baxımından tamamilə fərqlənsə də, bir çox xırda detalarda və əsasən də araşdırmamızın predmeti olan mifiklik baxımından Lonqfello Hayavata obrazına əslində çox yaxındı. İlk başdan elə Hayavata adının özünün "çaylar yaradan" demək olması onun mifikliyinin ilk təcəssümüdür. Baxmayaraq ki, Hayavata adlı şəxs həqiqətən də indiki Nyu-York ərazisində Mohak adlı bir tayfada yaşamışdır və tarixdə də onun adı qeyd olunur, İqoruis tayfalarının ilk primitiv ədəbi nümunələrində bu qəhrəman realdan çox əfsanəvi sima alır. Bəlkə də, həmin mifik cəhətlərdir ki, Lonqfello bu iki qəhrəmanın eyni ya fərqli olması arasında tərəddüd yaşamağa gətirib çıxarmışdı. Hər iki qəhrəmanın sülh və tərəqqi tərəfdarı olması, hər ikisinin bu yolda öz əfsanəvi qüvvəsində istifadə etməsi, hər ikisinin əsərin sonuna yaxın öz sehrli kanoyuna əyləşib uzaq səyahətə çıxması, hər ikisinin həyatı boyunca ağır itkilərlə

üzləşməsi (Lonqfello qəhrəmanı həyat yoldaşını itirir, iqorius tayfasının qəhrəmanı isə öz qızlarını) belə oxşarlıqlara misaldır.

Beləliklə, Hayavata bir obraz kimi, biz iki mifik qəhrəmanı təhlil edə bilərik. Biri, hazırki şimali Amerika ərazisində vaxtilə məskunlaşmış Ononqada tayfasında bəzi mənbələrə əsasən XV əsrin 50-ci illərində bu tayfalara rəhbərlik etmiş və sonucda tarixdə İroqius konfederasiyası kimi qalmış tayfalar birliyinin rəhbəri və eyni zamanda ona həsr olunmuş əfsannəvi əsərlərin baş qəhrəmanı olmuş Hayavatadır. O, öz milləti üçün sivilizasiyanın təcəssümü olmuş onlara kənd təsərrüfatı, dənizçilik, tibb, incəsənət sehr və təbiət elmlərinin sirlərini açıqlamışdır. Bütün bunlarla o insanın hər bir şeydən həтта, təbiətin dağıdığı qüvvəsindən də üstün ola bildiyini göstərməyə çalışırdı.

Henri Uodsvort Lonqfellounun "Hayavata haqqında nəğmə"si isə fin ədəbiyyatına xas kalevala vəznində yazılmış, geniş oxucu kütləsi qazanmış böyük poemadır. Həm Britanika, həm də Kolumbiya Ensiklopediyalarında da məhz bu məlumatla rast gəlmək mümkündür : ("Hiawatha," - h'wä'th) 1550-ci ildə Şimali Amerikanın Onondaqa tayfasının əfsanəvi rəhbəri olmuşdur. O, İroqius konfederasiyasını yaratması ilə tanınır. O, Henri Uodsvort Lonqfellounun məşhur poemasının qəhrəmanıdır. ("Hiawatha," - h'wä'th) in 1550, legendary chief of the Onondaga of North America. He is credited with founding the Iroquois Confederacy. His the hero of the well-known poem by Henry Wadsworth Longfellow) (77)

Daha geniş rəkursdan Lonqfello yaradıcılığına nəzər saldıqda görürük ki, onun hər iki daha geniş həcmli əsərləri həm "Evangelina" həm də ki, "Hayavata" əhəmiyyətli problem, dərin insan xarakterləri təqdim etməklə yanaşı həmçinin, möhtəşəm təbiət təsvirlərinin, ayrı -ayrı obrazların fərdi gözəlliklərini, mənəvi zənginliklərinin inikasının öhdəsindən də ustalıqla gəlir.

"Hayavata"da Lonqfello spontan sevinc hissinin çox gözəl təsvirlərini verir. Bu sadə, ibtidai həyatın və oradakı məsum, primitiv şəraitin uşaqyana maraqlarınının gözəl təsvirindən zövq alacaq oxuculara aid bir əsərdir. Təbiətə bu əsərdə boşuna bu qədər əhəmiyyət verilmir. Belə ki, mifik qəhrəman olan Hayavata təbiətin övladıdır. Onun valideynləri və təbiətin bir parçasıdır. Özünün istənilən fəvqə qüvvəsi birbaşa təbiətin gücü ilə bağlıdır. O, hüdudsuz səmanı izləyib təbiətin ağuşunda onu dinləyir, təbiətin ona verdiyi dərslərə diqqət yetirir. Bu əsəri ilə Lonqfello göstərir ki, təbiət onu həqiqətən dinləyən biri ilə fərqli daha aydın dildə danışır və ona köməyi daha çox çatır.

Araşdırmamızdan aydın olur ki, Lonqfello "Hayavata haqqında nəğmə" poemasında dan ulduzu, küləklər, fərqli heyvan və bitkilərə mifik qüvvə bəxş etməklə onlara simvolik mənalar əlavə edir, sadələşmə, iradəsizlik, etibarlılıq və s. kimi sadə hissələrin dərin mənalarını və səbəblərini açmaqla onların əhəmiyyətini vurğulayır, obrazlarını mifik, sehrli səviyyəsinə ucaltmaqla insan varlığının əslində nələrə qadir olduğunu göstərmək istəyir və bütün bunların nəticəsində əsərə universal, qlobal mənə dəyəri köçürmüş olur. Sadə folklor nümunəsini Lonqfello beləcə gözəl, pak insani keyfiyyətləri aşılaman dəyərlili bir ədəbiyyat nümunəsinə çevirməyi bacarır. Əsərin bu dərəcədə sadə olması aydın etdikdə oxucuda belə təəssürat yarana bilər ki, əsər azyaşlılar üçün nəzərdə tutulub. Ümumiyyətlə, bu cəhət ədib üçün xasdır. O, özünün "Pol Riverin Səyahəti" əsərinin də giriş hissəsində uşaqlara müraciət edir. Lakin burda və həmçinin "Hayavata haqqında nəğmə"də məqsəd əsərin məhz uşaqlara aid olduğunu göstərmək deyil, əksinə hətta uşaqların da bilməli olduqları mövzunun əsərdə qoyulduğunu vurğulamaqdır.

Burada təqdim olunan optimisitik ideyalar əslində bir yerli xalqın sadə həyat hekayəsi olmaq çərçivəsindən çıxır və daha qlobal mövzunu əhatə edir. Hayavatın təmsil etdiyi xeyirxahlıq, cəsarət, kimi xarakterlər, doğma ocaq, onun insana bəxş etdiyi xoşbəxtlik hissələri əsərdə tərənnüm olunan əsas məqamlardır.

Yekun olaraq bildirək ki, Henri Uordsvort Lonqfellounun "Hayavata haqqında nəğmə" poeması mifik obrazlarla və simvollarla zəngin bir əsər olmaqla yanaşı həmçinin Amerika ədəbiyyatında önəmli mövqeyə malik ədəbi nümunədir. Məhz Lonqfellounun yaradıcılıq bacarıqları, təkrarolunmaz üslubu, əsrarəngic təsvirləri və əlbəttə ki, gözlə axıcı dili həmin sadə folklor nümunəsini əvəzsiz incəsənət əsərinə çevirir. Əsərdə təsvir olunan obrazların mifik özəllikləri təbiətə bağlılıqdan və onu dərindən dərk etməkdən irəli gələn bir cəhət olduğunu vurğulayan müəllif əsərdə təbiət təsvirlərinə əhəmiyyətli yer ayırır. İlk baxışdan sadə görülə biləcək obyektlərə dərin simvolik mənanın verilməsi, əsərin əhəmiyyətini daha da artırır. Və əlbəttə ki, əfsanəvi Hayavata obrazı - bu obraz əsərin baş qəhrəmanı olmaqla ədibin poema vasitəsi ilə oxucusuna çatdırmaq istədiyi hər bir ideyanı özündə ifadə edir. Onun əfsanəvi qüvvəyə malik sələflərindən qazandığı və elmi sayəsində təbiətdən bəxşiş aldığı sehrli qüvvəsi və bacarıqları onu xalqına, tayfasına yararlı bir rəhbər edir və onun haqqında tarixlərə yazılacaq bir əfsanə qurulmasına səbəb olur.

NƏTİCƏ

Artıq üç əsrlik inkişaf yolu keçmiş Amerika ədəbiyyatında XIX əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış görkəmli şairlər sırasında Henri Uodsvort Lonqfello və onun mahiyyət və məzmun baxımından çox zəngin olan ədəbi irsi özünəməxsus önəmli mövqeyə malikdir. Onun əsərləri ideya-məzmun baxımından bu gün də öz əhəmiyyətini itirmir. Bütün bunların da tamamilə aydın bir izahı mövcuddur. Təkcə, məhdud zaman kəsiyinin və ya, ayrı-ayrı fərdlərin yox, bəşəri problemləri kökündən silkələyən və beləcə tarixin bütün dövrləri üçün böyük önəm daşıyan əzəli-əbədi məsələlərə toxunan, onları açmağa çalışan istənilən ədəbiyyat nümunəsi izsiz həmin tarix səhnəsindən silinə bilməz. Belə yaradıcılıq nümunəsi bəlkə də, yaranıb ərsəyə gəlmiş anda yetərincə anlaşılmaya və qiymətləndirilməyə bilərsə də, tez və ya gec onun şedevr möhürü üzərinə vurulacaqdır.

H. U. Lonqfello əsərləri də belələrindəndir. Onun həyatı və ədəbi irsinin və eləcə də xüsusi olaraq, “Hayavata haqqında nəğmə” poemasının təhlili bizə aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. Sənətkar çox gənc yaşlarından yaradıcılıq səhnəsinə qədəm basmış, elə ilk əsərlərindən qoyduğu mövzulara həm oxucunun diqqətini cəlb edə bilmiş, həm də bu əsərlərində dövrünə xas mühüm problematikanı diskurs mövzusunə çevirəcək qədər ətraflı tərzdə təqdim edə bilmişdi.

2. Lonqfello bir ədəbiyyat nümayəndəsi kimi öz dövrünün yeni romantizm cərəyanını dəstəkləməsi, onun mahiyyət etibarını ilə mühüm bir istiqamət olduğunu sezə bilməsi və bu cərəyanın bir çox elementlərini və eləcə də ideya-məzmun xüsusiyyətləri əsərlərində cəmləşdirməyə və onu (əsasən də yaradıcılığının ilkin mərhələsində) özündən öncəki xələflərinin də qoruyub saxlamağa şövqə can atdığı bir sıra ədəbi normalarla da sintez etməyə meylləri onun əsərlərini daha oxunaqlı və yaradıcılığını daha çoxçalarlı edir.

3. Henri Lonqfello əsərlərinin belə sürətlə yayılmasının digər səbəblərindən biri də bu ədibə xas olan çox oxunaqlı dilin olmasıdır. Sadə insanların danışdığı dilinə üstünlük verməsi eləcə də, əsərlərində gözəl, mahir ədib qələmindən çıxmış amma eyni zamanda da arxasında dərin simvolikalar aləmi gizlənən təsvirlərə geniş yer verilməsi də bu ədəbiyyat xadiminin əsərlərinin oxunaqlığını artırır.

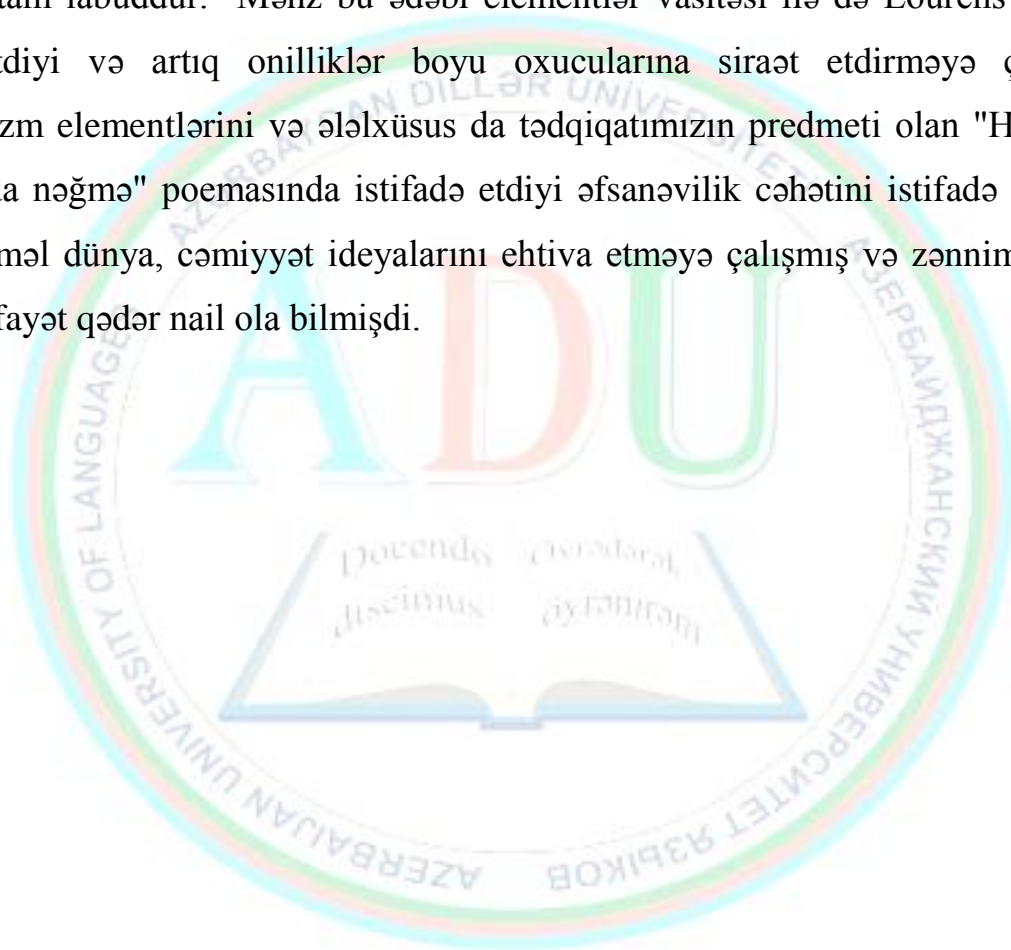
4. Sənətkarın bütün əsərlərinin ədəbi tənqidçilər tərəfindən tam mənada bəyənilməsinə baxmayaraq, o, yazmaqda davam etmiş və sonucda nəticə etibarlı ilə, nəinki Amerikaya, hətta bütün dünya ədəbiyyatında özünü və Lonqfello dəstixətini tanıتماğa nail olmuşdur.

5. Henri Lonqfelloyun "Hayavata haqqında nəğmə" poeması onun yaradıcılığının önəmli bir mərhələsini ifadə etdiyini nəzərə alaraq belə demək mümkündür ki, bu Lonqfelloyun dünya görüş və dünya duyum tərzlərini ən mükəmməl şəkildə özündə ehtiva edən əsərlərindən biridir. Bu poema həm estetik həm də sırf nəzəri baxımdan Lonqfello irsinin qüsursuz nümunələrindən hesab oluna bilər. Belə ki, tədqiqat işində də açıqlandığı kimi, həm əsərdə qoyulan mövzu, istər peyzaj, istər poetik elementlər, istərsə də lirizm vasitəsi ilə əfsanəvi bacarıqları ifadə olunan obrazlar əsərdəki əsrarəngiz mifik qüvvələr, onların qəhrəmanlıqlarından bəhs edən epizodlar və eyni zamanda dərin mənə - hər biri ayrı-ayrılıqda və birlikdə vəhdət şəklində qoyulan ideyaya tam diffuziya edib onu mükəmməl ifadə edən bilməmişdir. Və əlbət ki, bütün bunlar müəllifin fitri istedadının və mükəmməl cilalanmış ədəbi zövqünün bəhrəsi olmaqdan başqa bir şey deyil.

6. H. U. Lonqfello əsərlərində qoyduğu əhəmiyyətli problemləri sırasında olan bir çox məsələlər onun tərəfindən tam fərqli çözümlər və ya ən azından təqdim olunma yolları ilə oxucuya çatdırılır. Dövrünün vətənpərvərlik, insansevərlik, tərəqqiyə inam kimi labüd problemlərin həlli Lonqfelloyun bir çox əsərlərində və əsasən də "Hayavata haqqında nəğmə"sində tam fərqli interpretasiyalarda təqdim olunur. Bu fərqliliyi isə ona əsərdə israf edilən mifik elementlər verir. Məhz onların sayəsində romantik şair insanlığa təlqin etməyə çalışdığı xüsusiyyətləri, kömək əlini uzatmaq, xalqa yararlı olmağa çalışmaq, insanın hər bir şeyi bacara biləcəyini vurğulamaq kimi cəhətləri geniş oxucu kütlələrinə çatdırmağa və beləcə

insanların dünya görüşündə tərəqqiyə doğru hansısa dəyişikliyə nail olmağa çalışır. Bütün bu problemlər lonqfelloşayağı fəlsəfəyə görə kamil şəkildə yalnız mexanikləşmiş cəmiyyətdən və korkoranə həyatdan kənar da aydınlaşdırıla bilər.

Beləliklə, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, mahiyyətə Henri Uodsvort Lonqfello dövrünün aparıcı romantistləri siyahısında öz adını böyük hərflərlə yazdırma biləcək ədiblərdən olmuşdur. Və bu baxımdan, onun əsərlərindəki dərin rəmzi məzmunlar bir çox lirik ricətlər, təbiət təsvirləri və poetik elementlərin olması tam labüddür. Məhz bu ədəbi elementlər vasitəsi ilə də Lourens özünün dərk etdiyi və artıq onilliklər boyu oxucularına siraət etdirməyə çalışdığı romantizm elementlərini və ələlxüsus da tədqiqatımızın predmeti olan "Hayavata haqqında nəğmə" poemasında istifadə etdiyi əfsanəvilik cəhətini istifadə etməklə mükəmməl dünya, cəmiyyət ideyalarını ehtiva etməyə çalışmış və zənnimizcə də bona kifayət qədər nail ola bilmişdi.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

Azərbaycan dilində ədəbiyyat:

1. Asif Hacılı. Mifopoetik təfəkkür fəlsəfəsi-Bakı:Mütərcim, 2002
2. A. Sabitova, “Dünya romantizminin tipologiyası”, Bakı-2013, 227 səh
3. Aynur Sabitova, “Amerika Romantizmi: Təşəkkülü, inkişafı və özəllikləri”, Bakı, 2009-73 ,134 səh
4. Azərbaycan qəzeti, “Henri Lonqfellonun “Koroğlu məhəbbəti”, Bakı, 1998
5. N. Nuriyeva, “Koroğlunun Amerika səfəri və ya Amerika şairinin Koroğlunaməsi”, “Dil və Ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal 1(55) – 2007
6. N. Nuriyeva, “Koroğlunun Amerika səfəri və ya Amerika şairinin Koroğlunaməsi”, Mədəni –Maarif, 8/9-2009
7. Rəsul Rza, “Henri Lonqfello “Hayavata haqqında nəğmə”, Gənclik, Bakı, 1971 , 241 səh
8. Qorxmaz Quliyev “Xüsusidən ümumiyyə(məqalələr toplusu)”,Bakı, 2016, 317 səh
9. T.Əliyeva “Amerikalı şair Henri Lonqfello Koroğlunu sevirmiş...”, “Azərbaycan” qəzeti – 1998, 6 yanvar

Rus dilində ədəbiyyat:

- 10.Р. Спиллер, У. Торп, “Литертурная история соединенных штатов Америки” (том второй), Москва, 1978, стр.410
- 11.“ Генри Уодсуорт Логфелло и Уолт Уитмен” (перевод с английского), Москва, 1986 , стр.523

İngilis dilində ədəbiyyat:

- 12.Arvin, Newton. Longfellow: His Life and Work. Boston: Little, Brown and Company, 1963, 359 p

13. Bayless, Joy. *Rufus Wilmot Griswold: Poe's Literary Executor*. Nashville: Vanderbilt University Press, 1943.
14. Brooks, Van Wyck. *The Flowering of New England*. New York: E. P. Dutton and Company, Inc., 1952, 434 p.
15. Burstein, Andrew. *The Original Knickerbocker: The Life of Washington Irving*. New York: Basic Books, 2007: 195. 189 p.
16. Calhoun, Charles C. *Longfellow: A Rediscovered Life*. Boston: Beacon Press.(2004), 378 p.
17. Clements, William M. "Schoolcraft as Textmaker", *Journal of American Folklore* 103: 177–190. (1990). 210 p.
18. Charles Francois Lhomond, *Elements of French Grammar and French Exercises*, translated by Longfellow (Portland, Me.: Samuel Colman / Brunswick, N.J.: Griffin's Press, 1830) .433 p.
19. *Coplas de Don Jorge Manrique*, translated by Longfellow (Boston: Allen & Ticknor, 1833). 312 p.
20. Coleridge-Taylor, S. *Hiawatha's wedding feast: A Cantata for Tenor Solo, Chorus and Orchestra*. New York: Novello, Ewer and Co. (1898). 342 p.
21. Davidson, Mashall B. *The American Heritage History of the Writers' America*. New York: American Heritage Publishing Company, Inc., 1973: 162. ISBN 0-07-015435-X
22. "Departure of Hiawatha". Maine Memory Network. Maine Historical Society. Retrieved February 23, 2012. 278 p.
23. Farnham, Russell Clare and Dorthy Evelyn Crawford. *A Longfellow Genealogy: Comprising the English Ancestry and Descendants of the Immigrant William Longfellow of Newbury, Massachusetts, and Henry Wadsworth Longfellow*. Walrus Publishers, 2002. 389 p.
24. Gioia, Dana. "Longfellow in the Aftermath of Modernism". *The Columbia History of American Poetry*, edited by Jay Parini. Columbia University Press, 1993. ISBN 0-231-07836-6.

25. Howe, Daniel Walker. *What Hath God Wrought: The Transformation of America, 1815–1848*. Oxford: Oxford University Press, 2007: 630–631. ISBN 978-0-19-507894-7
26. Hyatt H. Waggoner, "Five New England Poets: The Shape of Things to Come," in his *American Poets from the Puritans to the Present* (Boston: Houghton Mifflin, 1968)
27. Irscher, Christoph. *Longfellow Redux*. University of Illinois, 2006. ISBN 978-0-252-03063-5.
28. Irscher, Christoph (2006). *Longfellow redux*. University of Illinois.
29. Jones, Brian Jay. *Washington Irving: An American Original*. New York: Arcade Publishing, 2008: 242 p.
30. James Linen (1865). *The Poetical and Prose Writings of James Linen*. W. J. Widdleton., 202 p.
31. Loving, Jerome. *Walt Whitman: The Song of Himself*. University of California Press, 1999: 52.
32. Lewis, R. W. B. *The American Adam: Innocence, Tragedy, and Tradition in the Nineteenth Century*. Chicago: The University of Chicago Press, 1955: 79.
33. Longfellow, Samuel, ed (1886). *Life of Henry Wadsworth Longfellow; with extracts from his journals and correspondence. Vol. II*. Boston: Ticknor and Company.
34. Longfellow, Henry, *The Song of Hiawatha*. New York: Hurst and Company. (1898).
35. *Manuel de Proverbes Dramatiques*, edited by Longfellow (Portland, Me.: Samuel Colman / Brunswick, N.J.: Griffin's Press, 1830).
36. McFarland, Philip. *Hawthorne in Concord*. New York: Grove Press, 2004. ISBN 0-8021-1776-7.
37. Moyne, Ernest John. *Hiawatha and Kalevala: A Study of the Relationship between Longfellow's 'Indian Edda' and the Finnish Epic*. Folklore Fellows Communications. 192. Helsinki: Suomen Tiedeakatemia.(1963).

38. Nelson, Randy F. *The Almanac of American Letters*. Los Altos, California: William Kaufmann, Inc. (1981).
39. *New York Times*. December 28. "Longfellow's Poem": The Song of Hiawatha, Anonymous review. 1855
40. *Novelas Españolas: El Serrano de las Alpujarras; y el Cuadro Misterioso*, edited by Longfellow (Portland, Me.: Samuel Colman / Brunswick, N.J.: Griffin's Press, 1830).
41. Oliver Goldsmith, *Le Ministre de Wakefield*, French translation by T. F. G. Hennequin, edited by Longfellow (Boston: Gray & Bowen, 1831).
42. Osborn, Chase S.; Osborn, Stellanova (1942). *Schoolcraft—Longfellow—Hiawatha*. Lancaster, PA: The Jaques Cattell Press.
43. "One can conclude," wrote Mentor L. Williams, "that Schoolcraft was an opportunist." Williams 1956: 300 p
44. *Poems of Places*, edited by Longfellow (volumes 1-19, Boston: Osgood, 1876-1877; volumes 20-31, Boston: Houghton, Osgood, 1878-1879).
45. *Phantasmagoria and Other Poems*, London 1911, first published in 1869, pp. 66–7
46. Pearce, Roy Harvey, *The Savages of America: The Study of the Indian and the Idea of Civilization*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. (1965).
47. Pisani, Michael V. "Hiawatha: Longfellow, Robert Stoepel, and an Early Musical Setting of Hiawatha (1859)", *American Music*, Spring 1998, 16(1): 45–85. (1998). 296 p.
48. Richard Henry Stoddard, "Henry Wadsworth Longfellow," in *The Homes and Haunts of Our Elder Poets* (New York: Appleton, 1881)
49. Schoolcraft, Henry Rowe, *Personal Memoirs of a Residence of Thirty Years with the Indian Tribes on the American Frontiers*. Philadelphia: Lippincott, Grambo and Co. (1851). 562 p.
50. Schramm, Wilbur, "Hiawatha and Its Predecessors", *Philological Quarterly* 11: 321–343. (1932). 421 p.

51. Singer, Eliot A. "'Paul Bunyan and Hiawatha'". In Dewhurst, C. Kurt; Lockwood, Yvonne R. *Michigan Folklife Reader*. East Lansing: Michigan State University Press. (1988)
52. Silverman, Kenneth. *Edgar A. Poe: Mournful and Never-ending Remembrance*. New York: Harper Perennial, 1991.
53. Sidney, Philip. *A Defence of Poesie and Poems*. London: Cassell and Company, 1891
54. Sullivan, Wilson. *New England Men of Letters*. New York: The Macmillan Company, 1972.
55. Schramm, Wilbur "Hiawatha and Its Predecessors", *Philological Quarterly* 11: 321–343. (1932).
56. Singer, Eliot A. "'Paul Bunyan and Hiawatha'". In Dewhurst, C. Kurt; Lockwood, Yvonne R. *Michigan Folklife Reader*. East Lansing: Michigan State University Press. (1988).
57. Steil, Mark, "Pipestone stages Longfellow's 'Hiawatha'". Minnesota Public Radio, 2005 July 22.
58. Thompson, Stith "The Indian Legend of Hiawatha, (1922). *PMLA* 37: 128–140
59. Thompson, Stith *Tales of the North American Indians*. Bloomington: Indiana University Press. (1966) [1929].
60. *The Waif: A Collection of Poems*, edited by Longfellow (Cambridge, Mass.: John Owen, 1845).
61. *The Poets and Poetry of Europe*, edited, with biographical notes, by Longfellow (Philadelphia: Carey & Hart, 1845; revised and enlarged, Philadelphia: Porter & Coates, 1871).
62. *The Estray: A Collection of Poems*, edited by Longfellow (Boston: Ticknor, 1846).
63. *The Divine Comedy of Dante Alighieri*, 3 volumes, translated by Longfellow (Boston: Ticknor & Fields, 1865-1867; revised, 1867; London: Routledge, 1867).

64. The Writings of Henry Wadsworth Longfellow, Riverside Edition, edited by Horace E. Scudder, 11 volumes (Boston: Houghton, Mifflin, 1886); reprinted in Standard Library Edition with Life, by Samuel Longfellow, 14 volumes (Boston: Houghton, Mifflin, 1891).
65. The Complete Poetical Works of Henry W. Longfellow, Cambridge Edition, edited by Horace E. Scudder (Boston: Houghton, Mifflin, 1893); republished as The Poetical Works of Longfellow, introduction by George Monteiro (Boston: Houghton Mifflin, 1975).
66. Thompson, Lawrence. Young Longfellow (1807–1843). New York: The Macmillan Company, 1938.
67. "The Song of Hiawatha, New York Times, 28 December 1855, p. 2
68. Thompson, Stith "The Indian Legend of Hiawatha, PMLA 37: 128–140 (1922).
69. Thompson, Stith, Tales of the North American Indians. Bloomington: Indiana University Press. (1966) [1929].
70. Turco, Lewis Putnam. Visions and Revisions of American Poetry. Fayetteville, AK: University of Arkansas Press, 1986: 33.
71. Williams, Mentor L., Schoolcraft's Indian Legends. East Lansing: Michigan State University Press. ed. (1991) [1956].
72. Watts, Emily Stipes. The Poetry of American Women from 1632 to 1945. Austin, Texas: University of Texas Press, 1978: 66–67.
73. Wagenknecht, Edward. Henry Wadsworth Longfellow: Portrait of an American Humanist. New York: Oxford University Press, 1966.
74. Williams, Cecil B. Henry Wadsworth Longfellow. New York: Twayne Publishers, Inc., 1964.
75. William Dean Howells, "The Art of Longfellow," North American Review, 184 (1 March 1907):

Internet mənbələr:

76. americanpoems.com

77.britannica.com

78.Longfellow, Henry Wadsworth "Castles in Spain" Henry Wadsworth Longfellow [online resource], Maine Historical Society, Accessed May 30, 2013. <http://www.hwlongfellow.org>

79.Maine Historical Society. Henry Wadsworth Longfellow [online resource], Maine Historical Society, Accessed May 30, 2013. <http://www.hwlongfellow.org>

80.[poemhunter.com](http://poemhunter.com/poem/paul-revere-s-ride-the-landlords-tale) › [poem/paul-revere-s-ride-the landlords-tale](http://poemhunter.com/poem/paul-revere-s-ride-the-landlords-tale)

81.poetryfoundation.org

82.The Song of Hiawatha, complete, at [Project Gutenberg](http://www.gutenberg.org/ebooks/19):
<https://www.gutenberg.org/ebooks/19>

83.[Wadsworth-Longfellow Genealogy](http://www.maine-historical-society.org/wadsworth-longfellow-genealogy) at Henry Wadsworth Longfellow – A
Maine Historical Society Web Site

